

บทที่ ๒

พุทธวิธีการสอนหลักพุทธธรรมและวิธีการสอนทางวิทยาศาสตร์

บทนี้ ผู้วิจัยได้เสนอพุทธวิธีการสอนหลักพุทธธรรมที่สำคัญ ได้แก่ หลักอริยสัจ ๔, หลักอิทัปปัจจยตา หลักปฏิจazzสมุทบาท กฎไตรลักษณ์ และอานาปานติภาวนา และเสนอวิธีการสอนทางวิทยาศาสตร์ ตามรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๑ หลักพุทธธรรมที่สำคัญ

พระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า กล่าวไว้ว่า มีมากถึง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์^๑ ซึ่งธรรมะที่พระพุทธองค์ทรงสอนนั้นเปรียบได้กับ “ใบไม้กำมือเดียว”^{๒, ๓} แต่สิ่งที่พระองค์ตรัสรู้นั้นมีมากมายราวกับ “ใบไม้ทั้งป่า” ในการสอนครั้งสำคัญ เริ่มจากการแสดงปฐมเทศนา ซึ่งเป็นการสอนเรื่องการปฏิบัติทางสายกลาง (มัชฌิมาปฏิปทา) สรุปเป็น “ธรรมะคำเดียว” คือ คำว่า “จตุราริยสัจ”^๔ หรือ อริยสัจ ๔, การแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ ได้แก่ การไม่ทำบาปทั้งปวง การทำกุศลให้ถึงพร้อม และการทำจิตให้ผ่องแผ้ว^๕, และการแสดงพุทธปัจฉิมโอวาท^๖ ว่า “ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ เราขอเตือนเธอทั้งหลายว่า สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงทำหน้าที่ให้สำเร็จ ด้วยความไม่ประมาทเถิด” พระพุทธองค์ทรงสรุปเป็นเพียงคำๆ เดียว คือ “ความไม่ประมาท” ในการพิจารณาให้เห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ดังนั้นหลักพุทธธรรมเรื่อง อริยสัจ ๔,

^๑ คำว่า ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ ในพระไตรปิฎก เป็นภาษิตของพระอานนท์เถระว่า “เราได้เรียนมาจากพระพุทธเจ้า ๘๒,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ จากภิกษุ ๒,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ จึงรวมธรรมที่เราจำของคล่องปากได้ ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์”; พุ. เถร. (ไทย) ๒๖/๑๐๒๓/๕๐๘.

^๒ ดูรายละเอียดใน ส. ม. (ไทย) ๑๙/๑๑๐๑/๖๑๓,

^๓ พุทธศาสนิกชน, **ธรรมะกำมือเดียว**, (กรุงเทพมหานคร: ดวงตะวัน, ๒๕๕๓), หน้า ๒๒๘-๒๒๙.

^๔ ดูรายละเอียดใน พุทธศาสนิกชน, **ธรรมะคำเดียว**, (กรุงเทพมหานคร: สุขภาพใจ, ๒๕๕๓)

^๕ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๐/๕๐.

^๖ ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๘/๑๖๖ ; ที.ม.อ. ๒๑๘/๒๐๑ ; และ ดูรายละเอียดใน พุทธศาสนิกชน, **คู่มืออาบาสกอุบาสิกา ภาค ๑-๒ ท้าววัตร เข้า-เย็น และสวดมนต์พิเศษบางบท (แปลไทย)**, พิมพ์ครั้งที่ ๙๔, (สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๕๖), หน้า ๓๓.

โอวาทปาฏิโมกข์ และหลักไตรลักษณ์ เป็นคำสอนเหล่านี้เป็นหลักธรรมที่พระพุทธองค์ทรงให้ความสำคัญในการสอน

จากงานพระราชนิพนธ์/ธรรมนิพนธ์ ของท่านผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านพระพุทธศาสนาหลายพระองค์/หลายท่าน แสดงให้เห็นว่า หลักอทิปปัจจยตา หรือหลักปฏิจจสมุปบาท มีความสำคัญและถือว่าเป็นหัวใจของหลักธรรมในพระพุทธศาสนา และกฎไตรลักษณ์ เป็นหลักธรรมที่สำคัญที่จะต้องศึกษาให้เข้าใจอย่างแจ่มแจ้ง ในระดับที่เรียกว่า รู้แจ้งเห็นจริงใน กฎไตรลักษณ์นี้

จากพระบรมราชาศาสนโน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ เมื่อครั้งทรงผนวช (วชิรญาณภิกขุ) เรื่อง “ปฏิจจสมุปบาทธรรม” และ“อวิชชา เป็นโมหะที่ปิดบังการเห็นไตรลักษณ์ และพระองค์ทรงเน้นย้ำให้ฝึกฝนจนรู้ในสภาวะธรรมจนเกิดปัญญารู้แจ้งในอริยสัจ ๔ เจริญวิปัสสนา จนถึงมรรควิถิ ขำระล้างอกุศล อวิชชา กระทั่งทำนิพพานให้แจ้ง”^๗

จากพระโอวาทของสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงพระวชิรญาณวงศ์ (ม.ร.ว. ชื่นนพวงศ์) เรื่อง “ปฏิจจสมุปบาท” โดยอธิบายเป็น ๒ ความหมาย คือ ความหมายตามศาสนาที่เชื่อว่ามีผู้สร้าง ได้แก่ ศาสนาพราหมณ์ ศาสนายิว ศาสนาอิสลาม กับอีกความหมายหนึ่งของศาสนาที่ไม่แสดงถึงผู้สร้างโดยตรง แต่แสดงเป็นเหตุปัจจัยเนื่องกันมา นั่นคือ พระพุทธศาสนา ได้อธิบายรายละเอียดวงจรในสายการเกิดทุกข์ การอิงอาศัยกันของ ๑๒ องค์ธรรม^๘

จากบทนิพนธ์ของสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน) เรื่อง “พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร” ไว้ว่า คำตอบกว้างๆ นั้น มีได้หลายคำตอบได้แก่ พระองค์ตรัสรู้พระธรรม อริยสัจ พระโพธิญาณ พระอนุตตระสัมมาสัมโพธิญาณ^๙

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ได้บรรยายธรรมะเพื่อตอบคำถามที่ว่า “พระพุทธเจ้าตรัสรู้เรื่องอะไร” ไว้ว่า พระพุทธองค์ตรัสรู้ทิปปัจจยตาปฏิจจสมุปปาโท แต่คนรุ่นหลังมักพูดโดยสะดวกว่า “พระพุทธเจ้าตรัสรู้อริยสัจ ๔” ซึ่งถ้าเราศึกษาอย่างเพียงพอก็จะเห็นว่า เรื่องอริยสัจ ๔ กับ เรื่องปฏิจจสมุปบาท นั้น เป็นเรื่องเดียวกัน เรื่องอริยสัจ ๔ เป็นการกล่าวโดยย่อ ส่วนเรื่องปฏิจจสมุปบาท เป็นการกล่าวโดยพิสดาร โดยทำนองของอริยสัจ เป็นการอธิบายว่า ต้นหาเป็น

^๗ หอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ, พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร, (กรุงเทพมหานคร: คิงออฟแอตเวอร์ไทท์ซึ่งกราฟฟิค, ๒๕๕๕), หน้า ๗-๑๘.

^๘ หอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ, พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร, (กรุงเทพมหานคร: คิงออฟแอตเวอร์ไทท์ซึ่งกราฟฟิค, ๒๕๕๕), หน้า ๒๑-๓๓.

^๙ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕-๔๕.

เหตุให้เกิดทุกข์ ส่วนเรื่อง ปฏิจสุมุปาบท หรืออิทัปปัจจยตา ความทุกข์เกิดมาจากทั้ง อวิชชา ตัณหา และ อุปาทาน^{๑๐}

ท่านพุทธทาสภิกขุ ได้ยังอธิบายเรื่อง ชันธ ๕ ไว้ว่า “อันที่จริง ชันธ ๕ นั้นจะมีพร้อมกันทั้ง ๕ ไม่ได้ มันแล้วแต่ว่าเราจะไม่ยึดถือส่วนไหน ส่วนนั้นจึงจะมี ส่วนที่ไม่ได้ยึดถือมัน มันก็เหมือนกับไม่มี” การที่ไปยึดมั่นถือมั่น ทำให้เกิดทุกข์ เป็นปัจจัยต่อกันและกัน เรียกว่า “อิทัปปัจจยตา” เป็นกฎของธรรมชาติ เป็นความจริง ที่มีอำนาจสูงสุดของธรรมชาติ และท่านได้เน้นย้ำไว้ว่า เราต้องศึกษาให้รู้จริงว่า “พระพุทธองค์ตรัสรู้อะไร, อย่างไร, เราจะต้องตรัสรู้ตามอย่างไร เอามาใช้ให้เป็นประโยชน์ได้อย่างไร จึงจะไม่เสียทีที่เกิดมาเป็นมนุษย์ และพบพระพุทธศาสนา”^{๑๑}

งานธรรมนิพนธ์ หัวข้อ “พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร” ของ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) แสดงไว้ว่า “พระพุทธเจ้าตรัสรู้ปฏิจสุมุปาบท” และวิเคราะห์เปรียบเทียบอริยสัจกับปฏิจสุมุปาบท ดังนี้ คือ ปฏิจสุมุปาบทสมุทวารเท่ากับบรมทุกข์อริยสัจ และทุกขสมุททยอริยสัจ ส่วนปฏิจสุมุปาบทนิโรธวาร เท่ากับบรมทุกขนิโรธอริยสัจ และ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ จึงถือได้ว่า ปฏิจสุมุปาบท เป็นหลักธรรมที่แสดงเป็นกลางๆ หรือธรรมทางสายกลางที่เป็นไปตามธรรมดาของธรรมชาติ ส่วนอริยสัจข้อ ๔ คือ มรรค เป็นทางสายกลางในการปฏิบัติของมนุษย์ โดยสรุป ธรรมะที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ มี ๒ นัย คือ ปฏิจสุมุปาบทและนิพพาน กับ อริยสัจ ๔ ซึ่งทั้งสองนัยนี้ เป็นเรื่องเดียวกัน แต่พิจารณาต่างแง่มุมกัน^{๑๒}

จากพระพุทธพจน์และผลงานเขียนหรือการเทศนาธรรมดังกล่าวข้างต้นนี้ แสดงให้เห็นว่า ธรรมะที่มีความสำคัญ คือ หลักอิทัปปัจจยตา หลักปฏิจสุมุปาบท, “หลักอริยสัจ ๔” และการสอนเรื่องการศึกษาปฏิบัติสมาธิภาวนา เพื่อให้ได้เกิดวิปัสสนาญาณ เห็นแจ้งใน “กฎไตรลักษณ์” ดังนั้น การศึกษาวิเคราะห์พุทธวิธีการสอนหลักพุทธธรรม จะได้มุ่งเน้นหลักธรรมที่สำคัญๆ อันด้วยเหตุผลสนับสนุนได้กล่าวมาแล้วนั้น ได้แก่ หลักอริยสัจ ๔ หลักอิทัปปัจจยตา-หลักปฏิจสุมุปาบท กฎไตรลักษณ์ และหลักการศึกษาปฏิบัติอานาปานสติภาวนา

^{๑๐} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๖๔/๓๖.

^{๑๑} หอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ, **พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร**, (กรุงเทพมหานคร: คิงออฟแอคเวอร์ไทซิงกราฟฟิค, ๒๕๕๕), หน้า ๔๗-๖๕.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๗-๗๔.

๒.๑.๑ หลักอริยสัจ ๔

พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ รู้ถึงรสอร่อย รู้โทษภัยของโลก และรู้อุบายที่เป็นเครื่องออกจากโทษภัยเหล่านั้น^{๑๓} ทรงค้นพบคำตอบเรื่องทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ ความดับทุกข์ และทางสู่ความดับทุกข์ ทรงรู้แจ้งถึงอัสวะทั้งหลาย รู้เหตุแห่ง อัสวะทั้งหลาย รู้ถึงความดับ ไม่มีเหลือแห่งอัสวะทั้งหลาย และรู้หนทางไปสู่ความดับไม่มีเหลือแห่งอัสวะทั้งหลายเหล่านั้น จากนั้นพระองค์ได้ทรงบอกสอน แก่เหล่าสาวกทั้งหลายถึงสิ่งที่พระองค์ทรงค้นพบ เรียกว่า หลักอัมปิปัจจยตา-ปฏิจจสมุปบาท^{๑๔} ซึ่งทรงเรียบเรียงใหม่ในการเทศน์สอนเป็นครั้งแรก แก่ปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ ให้เป็น “หลักอริยสัจ ๔” คือ ความจริงอันประเสริฐ ๔ ประการ ความจริงของพระอริยะ ความจริงที่ทำให้ผู้เข้าถึงกลายเป็นอริยะ ได้แก่ ทุกข์ ทุกขสมุทัย ทุกขนิโรธ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา^{๑๕}

ทุกข์ หมายถึง ความทุกข์, สภาพที่ทนได้ยาก, สภาวะบีบคั้น, ขัดแย้ง, บกพร่อง ขาดแก่นสารและเที่ยงแท้, ไม่เป็นที่พอใจแท้จริงได้แก่ ชาติ (การเกิด) ชรา-มรณะ (ความแก่-ความตาย) การพบเจอกับสิ่งที่ไม่เป็นที่รักที่พอใจ การพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รักที่พอใจ ความที่ไม่ได้ในสิ่งที่ปรารถนา กล่าวโดยสรุปแล้ว สิ่งที่เป็นตัวทุกข์ ก็คือ อุปทานชั้น ๕ ประการ (ความยึดมั่นถือมั่น ใน รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ)

ทุกขสมุทัย หมายถึง เหตุให้เกิดทุกข์ นั่นคือ ตัณหา ๓ (กามตัณหา ความอยากในกาม ๕, ภวตัณหา ความอยากเป็นนั่นเป็นนี่), และ วิภวตัณหา ความอยากไม่เป็นนั่นเป็นนี่^{๑๖}

ทุกขนิโรธ หมายถึง ความดับทุกข์ ได้แก่ ภาวะดับไปของตัณหา ภาวะเมื่อกำจัดอวิชชา สรรอกตัณหาสิ้นแล้ว ไม่ถูกยึด ไม่ติดข้อง สงบ ปลอดโปร่ง เป็นอิสระ หลุดพ้น เป็นนิพพาน

ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา หมายถึง ข้อปฏิบัติอันที่ทำให้ถึงความดับทุกข์ ได้แก่ อริยอัฏฐังคิกมรรค^{๑๗} หรือ อริยมรรคมืองค์แปด คือ ทางอันประเสริฐ ทางดำเนินของพระอริยะ ได้แก่ สัมมาทิฐิ (ความเห็นที่ถูกต้อง), สัมมาสังกัปปะ (ความคิดที่ถูกต้อง), สัมมาวาจา (การพูดจาที่ถูกต้อง)

^{๑๓} พุทธทาสภิกขุ, **พุทธประวัติจากพระโอษฐ์**, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๑๘), หน้า ๖๗.

^{๑๔} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๗/๑๑.

^{๑๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร : จันทรเพ็ญ, ๒๕๕๒), หน้า ๑๕๕.

^{๑๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑/๒, (กรุงเทพมหานคร : จันทรเพ็ญ, ๒๕๕๑), หน้า ๑๐๑.

^{๑๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๕.

สัมมากัมมันตะ (การทำงานที่ถูกต้อง), สัมมาอาชีวะ (การเลี้ยงชีวิตที่ถูกต้อง), สัมมาวายามะ (ความพากเพียรที่ถูกต้อง), สัมมาสติ (การระลึกถึงที่ถูกต้อง), และ สัมมาสมาธิ (การมีจิตตั้งมั่นที่ถูกต้อง)^{๑๘} มรรคมรรคแปดนี้ สรุปลงได้เป็น ไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิ และปัญญา

๒.๑.๒ หลักอทิปปัจจยตา-หลักปฏิจจสมุปบาท

หลักอทิปปัจจยตาหรือหลักปฏิจจสมุปบาท เป็นเรื่องสำคัญที่พระพุทธองค์ตรัสรู้ เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา เป็นหลักการปฏิบัติเพื่อการดับทุกข์ และเป็นใจความทั้งหมดของพระพุทธศาสนา อีกทั้งคำสอนเรื่อง อริยสัจ ๔ ก็มีหัวใจอยู่ที่ อทิปปัจจยตา^{๑๙}

หลักอทิปปัจจยตาหรือหลักปฏิจจสมุปบาท จึงเป็นหลักธรรมที่สำคัญมาก ที่ชาวพุทธหรือผู้ที่ศึกษาพระพุทธศาสนา ควรจะได้ศึกษาให้เข้าใจอย่างลึกซึ้ง อย่างถูกต้องถ่องแท้ ผู้เรียนควรได้รับการบอกสอนอย่างถูกต้อง สมควรอย่างยิ่งที่จะได้วิเคราะห์การสอนของพระพุทธเจ้าเกี่ยวกับการเรื่องหลักอทิปปัจจยตา

ธรรมะที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ คือ หลักอทิปปัจจยตา-หลักปฏิจจสมุปบาท^{๒๐} เป็นกฎธรรมชาติ เป็นความจริง เป็นสิ่งที่มีอำนาจสูงสุด อทิปปัจจยตา เป็นหลักธรรมที่มีความหมายกว้าง ครอบคลุมไปในทุกสรรพสิ่ง “เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับไป” หลักธรรมต่างๆ มีหลักอทิปปัจจยตาเป็นหลักใหญ่ ทุกสิ่งทุกอย่างมีเหตุมีปัจจัยที่ทำให้สิ่งนั้นเกิดขึ้น และย่อมมีเหตุมีปัจจัยที่ทำให้สิ่งนั้นดับลง ส่วนหลักปฏิจจสมุปบาท มีรายละเอียดลึกซึ้ง อธิบายถึงการเกิดทุกข์-ดับทุกข์ ใช้สำหรับสิ่งที่มีชีวิต (ที่มีระบบการทำงานของจิต) หลักธรรมข้อนี้จึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสว่า การเห็นปฏิจจสมุปบาท เท่ากับว่า ได้เห็นพระองค์ ปฏิจจสมุปบาท เป็นชื่อแห่งทางสายกลาง เป็นเรื่องลึกซึ้งเท่ากับเรื่องนิพพาน^{๒๑}

หลังการตรัสรู้ พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาปฏิจจสมุปบาท^{๒๒} ตลอดสาย ทั้งสายสมุทวาร (การเกิดทุกข์) และสายนิโรธวาร (การดับทุกข์) โดยอนุโลมและโดยปฏิโลม ดังนี้

^{๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๙๙.

^{๑๙} พุทธทาสภิกขุ, **อทิปปัจจยตา**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (สุราษฎร์ธานี: ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๕๔), หน้า ๘, ๒๑.

^{๒๐} วิ.ม. (ไทย) ๔/๗/๑๑.

^{๒๑} หอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ, **พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร**, (กรุงเทพมหานคร: คิงออฟแอตเวอร์ไทซ์กราฟฟิค, ๒๕๕๕), หน้า ๑๒, ๑๕, ๕๓, ๕๙.

^{๒๒} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑/๑.

“เพราะมีอวิชา เป็นปัจจัย	จึงมี สังขารทั้งหลาย
เพราะมีสังขารเป็นปัจจัย	จึงมี วิญญาณ
เพราะมีวิญญาณเป็นปัจจัย	จึงมี นามรูป
เพราะมีนามรูปเป็นปัจจัย	จึงมี สฬายตนะ
เพราะมีสฬายตนะเป็นปัจจัย	จึงมี ผัสสะ
เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย	จึงมี เวทนา
เพราะมีเวทนาเป็นปัจจัย	จึงมี ตัณหา
เพราะมีตัณหาเป็นปัจจัย	จึงมี อุปาทาน
เพราะมีอุปาทานเป็นปัจจัย	จึงมี ภพ
เพราะมีภพเป็นปัจจัย	จึงมี ชาติ

เพราะมีชาติเป็นปัจจัย จึงมี ชรา-มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาส ทั้งหลาย
จึงเกิดขึ้นครบถ้วน ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสี่นี้ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้.”^{๒๓}

“เพราะความจางคลาย ดับไปโดยไม่เหลือแห่งวิชชา นั้น จึงมีความดับแห่งสังขาร	
เพราะมีความดับแห่งสังขาร	จึงมีความดับแห่งวิญญาณ
เพราะมีความดับแห่งวิญญาณ	จึงมีความดับแห่งนามรูป
เพราะมีความดับแห่งนามรูป	จึงมีความดับแห่งสฬายตนะ
เพราะมีความดับแห่งสฬายตนะ	จึงมีความดับแห่งผัสสะ
เพราะมีความดับแห่งผัสสะ	จึงมีความดับแห่งเวทนา
เพราะมีความดับแห่งเวทนา	จึงมีความดับแห่งตัณหา
เพราะมีความดับแห่งตัณหา	จึงมีความดับแห่งอุปาทาน
เพราะมีความดับแห่งอุปาทาน	จึงมีความดับแห่งภพ
เพราะมีความดับแห่งภพ	จึงมีความดับแห่งชาติ

เพราะมีความดับแห่งชาตินั้นแล ชรา-มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาส
ทั้งหลาย จึงดับสิ้น ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสี่นี้ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้ ดังนี้”^{๒๔}

^{๒๓} พุทธทาสภิกขุ, **ปฏิจจนสูตรจากพระโอษฐ์**, พิมพ์ครั้งที่ ๗. (กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ, ๒๕๔๙), หน้า ๖. และดูรายละเอียดใน ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๔๑/๘๖.

^{๒๔} อ่างแล้ว.

กล่าวโดยสรุป “กฎอิตฺตปัจจยตา : หัวใจปฏิเสธสมุปบาท” ^{๒๕}, ^{๒๖} ได้ว่า
 อิมสฺมี สติ อิทํ โหติ เมื่อสิ่งนี้ มี สิ่งนี้ ย่อมมี
 อิมสฺสุปฺปาทา อิทํ อุปฺปชฺชติ เพราะความเกิดขึ้นแห่งสิ่งนี้ สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น.
 อิมสฺมี อสติ อิทํ น โหติ เมื่อสิ่งนี้ ไม่มี สิ่งนี้ ย่อมไม่มี
 อิมสฺส นิโรธา อิทํ นิรุชฺชติ เพราะความดับไปแห่งสิ่งนี้ สิ่งนี้จึงดับไป.

๒.๑.๓ หลักไตรลักษณ์

หลักไตรลักษณ์ คือ หลักที่แสดงสามัญลักษณ์ ๓ ประการ ของสิ่งทั้งปวง เป็นอาการ ๓ อย่างที่บ่งบอกถึงความจริงของสภาวะธรรมทั้งหลาย ว่าเป็นอย่างนั้นตามธรรมดา ได้แก่ อนิจจตา คือ ความเป็นของไม่เที่ยง ทุกขตา คือความเป็นทุกข์ และ อนัตตตา ความเป็นของไม่ใช่ตน ^{๒๗}, ^{๒๘}

วิธีการสอนเรื่องไตรลักษณ์ พระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีสอนหลายรูปแบบ เช่น ใช้วิธีการย้อนถามให้ผู้เรียนตอบ (ปฏิปุจฉา) ยกตัวอย่างในจุฬาลงกูตสูตร เมื่อ“สัจจะนิครนถบุตร” พูลถามพระองค์ว่า พระทรงสอนสาวกอย่างไร พระพุทธองค์ทรงตอบว่า คำสั่งสอนของพระองค์เป็นอย่างไร คือ ชันธะห์ (รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ) ไม่เที่ยง ไม่ใช่อัตตา ธรรมทั้งหลายทั้งปวงไม่ใช่อัตตา” แต่สัจจะนิครนถบุตร ยังคงมีความเห็นแย้ง พระพุทธเจ้าจึงทรงยกตัวอย่างว่า “พระเจ้าปเสนทิโกศล หรือพระเจ้าอชาตศัตรู มีอำนาจที่จะฆ่าคนที่ควรฆ่า รับผิดชอบต่อคนที่ควรรับ เนรเทศคนที่ควรเนรเทศ ในพระราชอาณาเขตของพระองค์มิใช่หรือ” สัจจะ นิครนถบุตร ตอบว่า เป็นจริงอย่างนั้น พระพุทธองค์จึงทรงถามย้ำต่อไปว่า “รูปเป็นอัตตาของเรานั้น เรามีอำนาจในรูปร่างนั้นว่า รูปของเราเป็นอย่างนั้น อย่าได้เป็นอย่างนี้เลยหรือ และสุดท้าย พระพุทธองค์ทรงถามโดยสรุปความว่า (๑) รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ นั้นเป็นอัตตาของเราหรือ (๒) รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง (๓) สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข (๔) สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความผันแปรไปเป็นธรรมดาควรหรือที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา” สัจจะนิครนถบุตร จึงยอมจำนนและตอบพระองค์ว่า “ข้อนี้มิได้เป็นดังนั้น พระโคตมผู้เจริญ” พระพุทธองค์จึงสรุปว่า

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓.

^{๒๖} ดูรายละเอียดใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๒๖/๑๖๔ และ ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๓๓/๗๙.

^{๒๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร : จันทรเพ็ญ, ๒๕๕๒), หน้า ๘๙.

^{๒๘} คำว่า “ไตรลักษณ์” และ “สามัญลักษณ์” เกิดขึ้นในยุคอรรถกถา ในพระไตรปิฎก พระพุทธเจ้าตรัสแสดงลักษณะ ๓ อย่างนี้ไว้ในหลัก “ธรรมนิยาม”

“สาวกของเราในธรรมวินัยนี้ เห็นเบญจขันธ์นั้นทั้งหมด อย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตาม ตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อดีตของเรา ด้วยเหตุเพียงเท่านั้นแล สาวกของเราจึงเชื่อว่าเป็นผู้ทำตามคำสั่งสอน ทำถูกต้องตามโอวาท หมดความสงสัย ไม่มีคำถามใดๆ มีความแก่กล้า ไม่ต้องเชื่อใครอีกในคำสอนของศาสดา (ของตน)”

กฎไตรลักษณ์ หรือหลักความจริง ๓ อย่าง นี้เรียกว่า “ธรรมนิยาม ๓”^{๒๙} หมายถึง การกำหนดเป็นธรรมดา หรือกฎธรรมชาติ ได้แก่ ๑) “สพเพ สงขารา อนิจจา” (สังขารคือสังขตธรรมทั้งปวงไม่เที่ยง, ๒) “สพเพ สงขารา ทุกขา” (สังขารคือสังขตธรรมทั้งปวงเป็นทุกข์) และ ๓) “สพเพ ธมมา อนตตา” (ธรรมคือสังขตธรรมและอสังขตธรรม หรือสังขารและวิสังขารทั้งปวง ไม่ใช่ตน)

๒.๑.๔ อานาปานสติภาวนา

อานาปานสติ ที่หมายถึง สติกำหนดลมหายใจเข้าออก เป็นหนึ่งใน อนุสติ ๑๐ (ความระลึกถึง, อารมณ์อันควรระลึกถึงเนื่องๆ) จึงมีความหมายที่เป็นวิธีการฝึกสมาธิแบบหนึ่ง

อานาปานสติภาวนา ในที่นี้หมายถึง อานาปานสติ ๑๖ ฐาน^{๓๐} หรือ อานาปานสติ ๑๖ ขั้น หมายถึง การเจริญอานาปานสติ คือใช้สติกำหนดลมหายใจเข้าลมหายใจออก เป็นการเจริญสติปัฏฐานไปด้วยครบทั้ง ๔ ได้แก่ กายานุปัสสนา ๔ ขั้น, เวทนानุปัสสนา ๔ ขั้น, จิตตานุปัสสนา ๔ ขั้น, และจิตตานุปัสสนา ๔ ขั้น รวมเป็น ๑๖ ขั้น ซึ่งถือว่าเป็นการปฏิบัติสมถะ (สมาธิ) และวิปัสสนา

พระพุทธองค์ตรัสว่า “อานาปานสติ อันบุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมทำให้สติปัฏฐาน ๔ บริบูรณ์ ย่อมทำให้โพชฌงค์ ๗ บริบูรณ์ และย่อมทำให้วิชชาและวิมุตติบริบูรณ์”^{๓๑} อาจกล่าวได้ว่า วิธีการสอนเรื่อง อานาปานสติภาวนานี้ แสดงถึง วิธีการสอนแบบการทดลอง โดยให้ ผู้เรียนทดลองปฏิบัติด้วยตนเอง โดยบอกถึง วัตถุประสงค์ ของการทดลองปฏิบัติว่าจะได้รับผลอย่างไร และบอกขั้นตอนการปฏิบัติ อานาปานสติทั้ง ๑๖ ขั้นตอน^{๓๒} อย่างละเอียด ดังนี้

^{๒๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร : จันทรเพ็ญ, ๒๕๕๒), หน้า ๙๒.

^{๓๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๑.

^{๓๑} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๔๗/๑๘๗.

^{๓๒} คุรยละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๒๑/๑๓๑; และ วิ.ม. (ไทย) ๑/๑๖๕/๑๓๖. ตามอรรถกถา วินัยนี้ อัสสาสะ คือหายใจออก ปัสสาสะ คือ หายใจเข้า: วิ.อ. ๑/๑๖๕/๔๔๖) ส่วนตามอรรถกถา-พระสูตร กลับกัน อัสสาสะ หายใจเข้า, ปัสสาสะ หายใจออก; ม.อ. ๒/๓๐๕/๑๓๖)

- ขั้นที่ ๑ เมื่อหายใจออกยาว ก็รู้ชัดว่าหายใจออกยาว
เมื่อหายใจเข้ายาว ก็รู้ชัดว่าหายใจเข้ายาว
- ขั้นที่ ๒ เมื่อหายใจออกสั้น ก็รู้ชัดว่าหายใจออกสั้น
เมื่อหายใจเข้าสั้น ก็รู้ชัดว่าหายใจเข้าสั้น
- ขั้นที่ ๓ สำเนียงกว่า จะรู้ชัดกองลมทั้งปวง หายใจออก
สำเนียงกว่า จะรู้ชัดกองลมทั้งปวง หายใจเข้า
- ขั้นที่ ๔ สำเนียงกว่า จะระงับกายสังขาร หายใจออก
สำเนียงกว่า จะระงับกายสังขาร หายใจเข้า
- ขั้นที่ ๕ สำเนียงกว่า จะรู้ชัดปีติ หายใจออก
สำเนียงกว่า จะรู้ชัดปีติ หายใจเข้า
- ขั้นที่ ๗ สำเนียงกว่า จะรู้ชัดสุข หายใจออก
สำเนียงกว่า จะรู้ชัดสุข หายใจเข้า
- ขั้นที่ ๗ สำเนียงกว่า จะรู้ชัดจิตตสังขาร หายใจออก
สำเนียงกว่า จะรู้ชัดจิตตสังขาร หายใจเข้า
- ขั้นที่ ๘ สำเนียงกว่า จะระงับจิตตสังขาร หายใจออก
สำเนียงกว่า จะระงับจิตตสังขาร หายใจเข้า
- ขั้นที่ ๙ สำเนียงกว่า จะรู้ชัดจิต หายใจออก
สำเนียงกว่า จะรู้ชัดจิต หายใจเข้า
- ขั้นที่ ๑๐ สำเนียงกว่า จะยังจิตให้บันเทิง หายใจออก
สำเนียงกว่า จะยังจิตให้บันเทิง หายใจเข้า
- ขั้นที่ ๑๑ สำเนียงกว่า จะตั้งจิตมั่น หายใจออก
สำเนียงกว่า จะตั้งจิตมั่น หายใจเข้า
- ขั้นที่ ๑๒ สำเนียงกว่า จะปล่อยจิต หายใจออก
สำเนียงกว่า จะปล่อยจิต หายใจเข้า
- ขั้นที่ ๑๓ สำเนียงกว่า จะพิจารณาเห็นว่าไม่เที่ยง หายใจออก
สำเนียงกว่า จะพิจารณาเห็นว่าไม่เที่ยง หายใจเข้า
- ขั้นที่ ๑๔ สำเนียงกว่า จะพิจารณาเห็นความคลายออกได้ หายใจออก
สำเนียงกว่า จะพิจารณาเห็นความคลายออกได้ หายใจเข้า
- ขั้นที่ ๑๕ สำเนียงกว่า จะพิจารณาเห็นความดับไป หายใจออก

สำเนียงกว่า จะพิจารณาเห็นความดับไป หายใจเข้า

ขั้นที่ ๑๖ สำเนียงกว่า จะพิจารณาเห็นความสลัดเสียได้ หายใจออก

สำเนียงกว่า จะพิจารณาเห็นความสลัดเสียได้ หายใจเข้า

อานาปานสติ ๑๖ ขั้น ที่แสดงในพระสูตร “มหาราหุโลวาหสูตร”^{๓๓} พระพุทธเจ้าตรัสแก่ราหุล ให้ได้ทราบถึงประโยชน์ของการปฏิบัติอานาปานสติว่า “อานาปานสติที่บุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก” จากนั้นจึงได้แสดงรายละเอียดเป็นวิธีการปฏิบัติทั้ง ๑๖ ขั้นตอนโดยละเอียด

อานิสงส์ของการเจริญอานาปานสตินั้น พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงให้ราหุล โดยสรุปว่า รูปชนิดใด ที่ประกอบด้วยธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม และอากาศ ทั้งที่เป็นภายในและภายนอก บัณฑิตควรเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงว่า “นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นมัน มันไม่ใช่ของเรา” เมื่อเห็นเช่นนี้แล้ว ย่อมเบื่อหน่ายและทำจิตให้คลายกำหนดในธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม อากาศ เสียได้^{๓๔} และอานิสงส์อีกประการหนึ่ง เมื่อภาวนาเสมอด้วยธาตุทั้ง ๕ แล้ว (ดิน น้ำ ไฟ ลม และอากาศ) ผัสสะอันเป็นที่ชอบใจและไม่ชอบใจที่เกิดขึ้นแล้ว จักครอบงำจิตไม่ได้^{๓๕} นอกจากนี้ พระพุทธองค์ยังตรัสถึงอานิสงส์ในการเจริญภาวนา อีก ๖ ประการ^{๓๖} ดังนี้ คือ

- (๑) เมื่อเธอเจริญเมตตาภาวนาอยู่ จักละพยาบาทได้
- (๒) เมื่อเธอเจริญกรุณาภาวนาอยู่ จักละการเบียดเบียนได้
- (๓) เมื่อเธอเจริญมุทิตาภาวนาอยู่ จักละความริษยาได้
- (๔) เมื่อเธอเจริญอุเบกขาภาวนาอยู่ จักละความหงุดหงิดได้
- (๕) เมื่อเธอเจริญอสุภภาวนาอยู่ จักละราคะได้
- (๖) เมื่อเธอเจริญอนิจจสัญญาอยู่ จักละความถือตัวได้

^{๓๓} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๒๑/๑๓๑-๑๓๓.

^{๓๔} ปฐวีธาตุ (ธาตุดิน) หมายถึง รูปชนิดใดชนิดหนึ่ง เป็นของแข็ง เป็นของหยาบ; อาโปธาตุ (ธาตุน้ำ) คือ รูปชนิดใดชนิดหนึ่ง เป็นของเอิบอาบ มีความเอิบอาบ; เตโชธาตุ (ธาตุไฟ) คือ รูปชนิดใดชนิดหนึ่ง เป็นของเร่าร้อน มีความเร่าร้อน; วาโยธาตุ (ธาตุลม) คือ รูปชนิดหนึ่ง เป็นของพัดไปมา มีความพัดไปมา; อากาสธาตุ (ธาตุอากาศ) คือรูปชนิดใดชนิดหนึ่ง เป็นของว่างเปล่า มีความว่างเปล่า; ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๑๔-๑๑๘/๑๒๖-๑๒๙.

^{๓๕} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๑๙/๑๒๙-๑๓๐.

^{๓๖} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๒๐/๑๓๐-๑๓๑.

พระพุทธเจ้าทรงแสดงอานิสงส์ของการเจริญอานาปานสติ เมื่อทำให้มากแล้ว พึงหวังผล ๑ อย่างใน อย่าง คือ อรหัตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีอุปาทานเหลืออยู่ ก็จักเป็นพระอนาคามี”^{๓๗}

สิ่งที่พึงหวังเป็นผลอานิสงส์ในการเจริญอานาปานสติ อีกประการหนึ่ง คือ การบรรลุสมาบัติ ๘^{๓๘} และสัญญาเวทิตนโรธ^{๓๙}

สิ่งที่พึงหวังเป็นมหาผลนิสงส์ เมื่อการเจริญอานาปานสติให้มากแล้ว เป็นอย่างยิ่ง คือ เมื่อเสวยอยู่ด้วยสุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา ก็รู้ชัดว่า สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนานั้น “ไม่เที่ยง”, “ไม่น่าหมกมุ่น”, “ไม่น่าเพิลิตเพลิน” และเมื่อรู้ชัดว่า “เราเสวยเวทนามีกายเป็นที่สุด”, “เราเสวยเวทนามีชีวิตเป็นที่สุด”, “เวทนาทั้งปวงไม่น่าเพิลิตเพลิน จักเย็นในโลกนี้ทีเดียว”^{๔๐} หมายถึง ถึงพระนิพพานในที่ที่สุด

๒.๒ พุทธวิธีการสอนหลักพุทธธรรม

พุทธวิธีการสอน เป็นการถ่ายทอดองค์ความรู้ที่พระองค์ทรงค้นพบ คำสอนของพระองค์ นับว่าเป็นอัครจริยยิ่ง เรียกว่า อนุสาสนีปาฏิหาริย์^{๔๑} สอนให้เห็นจริง นำไปปฏิบัติได้ผลจริง ที่มีคุณค่าเป็นประโยชน์เหนือกว่า อิทธิปาฏิหาริย์ (แสดงฤทธิ์ได้เป็นอัครจริย เช่น ล่องหน ดำดิน เหาะได้)^{๔๒}

^{๓๗} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๘๑/๔๕๗.

^{๓๘} เราพึงบรรลุปฐมฌาน ด้วยสังตจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว มีวิตก วิचार ปีติ ละเอียดสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่; บรรลุทุติยฌาน เพราะวิตกวิचारสงบระงับไป; เราพึงบรรลุทุติยฌานที่มีความผ่องใสภายใน ไม่มีวิตก ไม่มีวิचार มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิ; บรรลุตติยฌาน เพราะปีติจางคลายไป เราพึงมีอุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย; เราพึงบรรลุจตุตถฌาน เพราะละสุขและทุกข์ได้ ที่ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์ เพราะอุเบกขาอยู่; เราพึงบรรลุอากาศาณญาณจนตถฌาน โดยกำหนดว่า อากาศหาที่สุดมิได้ เพราะล่องรูปสัญญาดับ ปฏิขสัญญา ไม่กำหนดนันทตสัญญาโดยประการทั้งปวง: เราพึงบรรลุวิญญาณญาณจนตถฌานโดยกำหนดว่า วิญญาณหาที่สุดมิได้; เราพึงบรรลุอากิญจญาณจนตถฌาน โดยกำหนดว่าไม่มีอะไร; เราพึงล่องอากิญจญาณจนตถฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุเนวสัญญานาสัญญจนตถฌาน; เราพึงล่องเนวสัญญานาสัญญจนตถฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุสัญญาเวทิตนโรธ (สมาบัติที่ดับสัญญาและเวทนา)

^{๓๙} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๘๔/๔๖๑-๔๖๒.

^{๔๐} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๘๔/๔๖๑-๔๖๓.

^{๔๑} อนุสาสนีปาฏิหาริย์ ความอัครจริยของการพร่ำสอนว่า จงตรึกตรอง จงใส่ใจ และจงเข้าถึงสิ่งนี้ แต่อย่าตรึกตรอง อย่าใส่ใจ และจงละสิ่งนั้น, พระศาสดาเป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ได้เองโดยชอบ สมบูรณ์ด้วยศีล บรรลุฌาน ๔ น้อมจิตเพื่อญาณทัสนะ (ที.สี. (ไทย) ๙/๔๘๓/๒๑๔. และ ที.สี. (ไทย) ๙/๔๘๖/๒๑๖.)

^{๔๒} ที.สี. (ไทย) ๙/๔๘๔/๒๑๔.

และ อาเทศนาปาฏิหาริย์ (ทวยจิต ทวยเจตสิก คือ รอบรู้ในกระบวนการของจิต ทวยวิตกวิจารณ์ คือ อ่านความคิดและอุปนิสัยของผู้อื่นได้เป็นอัศจรรย์)^{๔๓} โดยที่ผู้ยังไม่เลื่อมใสศรัทธา ก็ไม่อาจจะมีศรัทธา ต่อผู้ที่มีอิทธิปาฏิหาริย์ หรือผู้ที่มีอาเทศนาปาฏิหาริย์ได้

การวิเคราะห์พุทธวิธีการสอนหลักพุทธธรรมในแต่ละหลักธรรม จะได้วิเคราะห์ใน รายละเอียดเป็น ๓ ประเด็น ได้แก่ (๑) หลักการสอน (๒) วิธีการสอน และ (๓) เป้าหมายของการ สอน โดยพิจารณาเนื้อหาที่สอนที่สำคัญ ได้แก่ หลักอริยสัจ หลักอิทัปปัจจยตา-หลักปฏิจจสมุปบาท กฎไตรลักษณ์ และอานาปานสติภาวนา

๒.๒.๑ หลักการของพุทธวิธีการสอน

พระพุทธเจ้าทรงสอนเรื่องทุกข์และการดับทุกข์ หลักธรรมที่พระองค์ตรัสรู้ คือ หลัก อิทัปปัจจยตา หรือปฏิจจสมุปบาท เรื่องที่พระองค์สอนทุกเรื่อง ล้วนอยู่ภายใต้หลักอิทัปปัจจยตา

พระพรหมคุณาภรณ์ ได้สรุปหลักการสำคัญในการสอนที่พระพุทธองค์ทรงให้ความสำคัญ คือ ผู้เรียนสามารถสร้าง “ปัญญา”^{๔๔} ให้มีขึ้นภายในตนด้วยตนเอง ต้องพิสูจน์ ทดลอง ก่อนที่จะปัก ใจเชื่อ โดยที่ผู้สอนทำหน้าที่เป็นกัลยาณมิตร ช่วยแนะแนวทางแก่ผู้เรียน ด้วยการเอื้อโอกาสให้ ผู้เรียน มีอิสรภาพทางความคิด ซึ่งเป็นอุปกรณ์สำคัญในการสร้างปัญญา โดยอาศัยสื่อการสอน เช่น วิธีการสอน อุปายหรือกลวิธีต่างๆ เป็นเครื่องมือเสริมแรงในการสอน^{๔๕, ๔๖}

การสอนหลักพุทธธรรมของพระพุทธเจ้า^{๔๗} สอนเกี่ยวกับเรื่องที่คุณเรียนสนใจ แล้วนำเข้าสู่ ธรรมะที่ต้องการสอน มีการสร้างบรรยากาศให้ปลอดโปร่ง ทำให้ผู้เรียนมีความภูมิใจในตัวเอง สอนมุ่ง

^{๔๓} ที.สี. (ไทย) ๙/๔๘๕/๒๑๕.

^{๔๔} คำว่า “ปัญญา” แปลว่า ความรู้ นั้น ความแบ่งเป็น ๒ ประเภท ได้แก่ (๑) สุตะ คือ ความรู้ที่ได้ จากการฟัง การอ่าน ผู้มีความรู้ประเภทนี้มากมาย เรียกว่า พาหุสัจจะ หรือ ความเป็นพหูสูต เป็นผู้คงแก่เรียน เป็น คุณสมบัติที่ดีของบุคคล แต่ไม่ถือเป็นองค์ธรรมหลักในระบบการศึกษา (๒) ปัญญา คือ ความรู้ความเข้าใจในสภาวะ รู้ คิด รู้เลือกคัดวินิจฉัย และรู้จักการ เป็นความรู้ที่สำคัญต่อระบบการศึกษา คำที่มีความหมายเหมือนกัน (ไวพจน์) กับ คำว่าปัญญา ได้แก่ ญาณ วิชา ปริญา ปฏิสัมภทา วิปัสสนา สัมมาทิฐิ เป็นต้น

^{๔๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธวิธีในการสอน**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๘, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์สว, ๒๕๕๖), หน้า ๗.

^{๔๖} คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **พุทธวิธีการสอน**, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๕.

^{๔๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธวิธีในการสอน**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๘, (กรุงเทพมหานคร: พิมพ์สว, ๒๕๕๖), หน้า ๔๑-๔๕.

เนื้อหาให้เกิดความรู้ความเข้าใจ ไม่กระทบตนเอง ไม่ยกตน ไม่เสียดสีใครๆ (พระองค์จะไม่ตัดสินว่าคำสอนของเจ้าลัทธิอื่น ว่าใครสอนผิด ใครสอนถูก แต่จะแสดงหลักธรรมที่พระองค์ตรัสรู้ แล้วให้ผู้ถามพิจารณาด้วยตนเอง) และแสดงให้เห็นว่าเรื่องที่เรียนนั้นเป็นเรื่องจริงจัง มีคุณค่า มีความสำคัญต่อผู้เรียน

พระพุทธเจ้าตรัสเรื่องการแสดงธรรมต่อผู้อื่นว่า การแสดงธรรมไม่ใช่เป็นของง่าย ผู้สอนควรยึด หลักการแสดงธรรม ๕ ประการ^{๔๘} (การแนะนำสั่งสอน) คือ

(๑) การแสดงธรรมโดยลำดับ จากง่ายไปหายาก, จากที่รู้ไปสู่ที่ไม่รู้, จากเห็นไปสู่ที่ไม่เห็น, จากเข้าใจง่ายเห็นได้ง่ายๆ ไปสู่ที่เข้าใจ เห็นได้ยาก)

(๒) เราจักแสดงอ้างเหตุผล มีการยกตัวอย่างประกอบ

(๓) เราจักแสดงธรรมอาศัยความเอ็นดู

(๔) เราจักเป็นผู้ไม่เพ่งอามิสแสดงธรรม

(๕) เราจักไม่แสดงให้กระทบตนและผู้อื่น

พระพุทธเจ้าทรงมีเกณฑ์ในการตรัสวาจา^{๔๙} กล่าวคือพระพุทธองค์ “ทรงเลือกกาลตรัส” สำหรับเรื่องที่เป็นประโยชน์ เป็นเรื่องจริง เป็นสิ่งที่ถูกต้อง ทั้งในกรณีที่เป็นที่พอใจแก่ผู้อื่น และกรณีที่ไมเป็นที่พอใจแก่ผู้อื่น แต่พระพุทธองค์จะ “ไม่ทรงตรัส” ในเรื่องที่ไม่เป็นประโยชน์ แม้ว่าจะเป็นเรื่องจริง เป็นสิ่งที่ถูกต้อง เป็นที่รัก ที่พอใจแก่ผู้อื่นก็ตาม

จากหลักในการตรัสนี้ แสดงให้เห็นถึงหลักการสอน การสอนนั้นต้องเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ผู้เรียน เป็นเรื่องจริง เป็นสิ่งที่ถูกต้อง และไม่ว่าเรื่องนั้น จะเป็นที่พอใจ หรือไม่พอใจแก่ผู้อื่นก็ตาม พระองค์ยังคงประสงค์ที่จะบอกสอน โดยจะเลือกเวลาที่เหมาะสมในการสอน

๒.๒.๑.๑ หลักการสอนในการสอนเรื่องหลักอริยสัจ ๔

การสอนเรื่องอิทัปปัจจยตา อาจแบ่งได้เป็น ๒ รูปแบบ รูปแบบที่หนึ่ง คือ การสอนหลักอิทัปปัจจยตาด้วยเนื้อหาหลักอริยสัจ ๔ ซึ่งมีเนื้อหาโดยการสรุป เป็นหลักอริยสัจ ๔ (ความจริงอันประเสริฐสี่ประการ) ได้แก่ ทุกขอริยสัจ ทุกขสมุทัยอริยสัจ ทุกขนิโรธอริยสัจ และ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ^{๕๐}

การแสดงหลักอริยสัจ ๔ นี้ เป็นการแสดงถึง ความเป็นเหตุเป็นผลระหว่างเหตุปัจจัย และผลที่เกิดขึ้น สามารถกล่าวได้ใน ๒ กรณี

^{๔๘} ฌ.ปญจก. (ไทย) ๑๔/๑๕๙/๒๖๓.

^{๔๙} ดุรายละเอียดยใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๘๖/๘๗.

^{๕๐} ดุรายละเอียดยใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๔/๒๑

(๑) กรณีการเกิดทุกข์ แสดงไว้ว่า เพราะการที่ “สิ่งนี้” ซึ่งหมายถึง “ตัณหา” มีอยู่ จึงเป็นเหตุเป็นปัจจัย ทำให้ “สิ่งนี้” ก็คือ “ทุกข์” เกิดขึ้นมาได้

(๒) กรณีการดับทุกข์ แสดงไว้ว่า เพราะเหตุที่ “สิ่งนี้” หรือ “ตัณหา” ดับสิ้นไป ดังนั้น “สิ่งนี้” หรือ “ทุกข์” นั้น ก็จะดับลงไป หรือ อาจกล่าวอีกอย่างหนึ่งว่า เพราะเหตุที่มีอริยมรรคมีองค์ ๘ นั้นเป็นปัจจัย ความดับสิ้นไปแห่งทุกข์ (นิโรธ) จึงมีขึ้นมาได้

การสอนเรื่องอริยสัจ จึงกล่าวได้ว่า เป็นการสอนเรื่องหลักอิทัปปัจจยตาแบบการสรุปความ ซึ่งมีหลักการสอนคือ “หลักแห่งความเป็นเหตุเป็นผล (Rationality) ของสาเหตุ (Cause, เหตุปัจจัย) และผลลัพธ์ (Consequence, ผลที่เกิดขึ้น)

๒.๒.๑.๒ หลักการสอนในการสอนเรื่องหลักอิทัปปัจจยตา-หลักปฏิจจสมุปบาท

การสอนหลักอิทัปปัจจยตาด้วยเนื้อหาหลักปฏิจจสมุปบาท ซึ่งหลักทั้งสองนี้เป็นเรื่องเดียวกัน โดยที่หลักอิทัปปัจจยตา มีความหมายกว้างที่ครอบคลุมทุกๆ สิ่ง ส่วนหลัก ปฏิจจสมุปบาท จะใช้อธิบายเฉพาะสำหรับสัตว์ที่มีกระบวนการทำงานของจิต^{๕๑} พระพุทธองค์ชี้ให้เห็นถึง วงจรการเกิดทุกข์และวงจรการดับทุกข์อย่างละเอียดว่า “อวิชชา” เป็นปัจจัยให้เกิด “สังขาร” และ “สังขาร” ก็เป็นปัจจัยต่อเนื่องไปให้เกิด “วิญญาณ” เป็นเช่นนี้เกิดต่อเนื่องกันไป เกิดเป็น “นามรูป...สฬายตนะ...ผัสสะ...เวทนา...ตัณหา...อุปาทาน...ภพ...ชาติ...ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาส” หรือรวมเรียกว่า “กองทุกข์ทั้งหมด”^{๕๒} นี้เอง เมื่อทุกข์เกิดขึ้นมาแล้ว ย่อมส่งผลไปทำให้ “อวิชชา” คือ ความไม่รู้ ได้พอกพูนให้มากยิ่งขึ้นอีก

กรณีวงจรการดับทุกข์ (นิโรธวาร) ที่เริ่มต้นอธิบายด้วย การแสดงให้เห็นว่า เมื่ออวิชชาดับไป สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพ ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาส เหล่านี้ ย่อมดับไป ตามลำดับ

การสอนในลักษณะเช่นนี้ แสดงให้เห็นถึงหลักการสอนในแง่ของเนื้อหาว่า เป็นการสอน ที่อาศัยหลักแห่งความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งที่เป็นเหตุเป็นปัจจัย (Causality) จะมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงไปถึงผลที่เกิดขึ้น ยกตัวอย่างเมื่อ มีผัสสะเกิดขึ้น ย่อมทำให้เกิดเวทนา ตัณหา อุปาทาน.....เกิดขึ้นต่อเนื่องเป็นลูกโซ่เช่นนี้ จนกระทั่งเกิด “ทุกข์” หากจะถามว่า สาเหตุแห่งทุกข์ คือ อวิชชา ตัณหา อุปาทาน หรือ ชาติ ต่างก็เป็นคำตอบที่ถูกต้องทั้งหมด ต่างก็เป็นสาเหตุซึ่งกันและกัน ซึ่งยืนยันโดย

^{๕๑} หอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ, พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร, (กรุงเทพมหานคร: คิงออฟแอตเวอร์ไทท์กราฟฟิค, ๒๕๕๕), หน้า ๕๙.

^{๕๒} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑/๒.

พระพุทธพจน์ที่ตรัสสอนเรื่องอริยสัจ ว่า ตัณหาคือเหตุแห่งทุกข์^{๕๓} และยังมีพระพุทธพจน์ที่แสดงให้เห็นว่า “อุปาทาน” นั้นเป็นส่วนสำคัญในการเกิดทุกข์และการดับทุกข์ “ความพอใจ ความอาลัย ความยินดี ความหมกมุ่นฝังใจในอุปาทานชั้น ๕ ประการนี้ ชื่อว่าทุกขสมุทัย การกำจัด ความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจ การละความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจในอุปาทานชั้น ๕ ประการนี้ ชื่อว่าทุกขนิโรธ”^{๕๔} การสอนในรูปแบบปฏิจกสมุปปาตนี้ ได้ลงในรายละเอียดว่า วิธีการดับทุกข์ได้นั้นด้วยการใช้ “วิราคะ” ในการดับอวิชชา^{๕๕} หรือความจางคลายจากความกำหนดในความพอใจยินดี อยู่กับการหลงยึดมั่นถือมั่นในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ว่า เป็นตัวเรา ของเรา

กล่าวโดยสรุปว่า หลักการสอนเรื่องหลักอภิปัจจยตา ทั้งในรูปแบบการสอนตามหลักอริยสัจและหลักปฏิจกสมุปปาต มีหลักการสำคัญ ได้แก่ (๑) เนื้อหาที่สอนเป็นเรื่องที่มีเหตุผล มีความเป็นเหตุเป็นผล (Rationality) และ (๒) เนื้อหาที่สอนแสดงถึงความสัมพันธ์ของส่วนที่เป็นเหตุกับส่วนที่เป็นผล (Causality) เพราะมีสิ่งนี้เป็นสาเหตุ สิ่งนี้จึงเป็นผลลัพธ์ และ สิ่งนี้เป็นผลลัพธ์เกิดขึ้นได้ ด้วยมีสิ่งนี้เป็นสาเหตุ

กล่าวโดยสรุป หลักการสอนเรื่องหลักอภิปัจจยตาของพระพุทธเจ้า ทั้งที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหา ที่เกี่ยวข้องกับผู้เรียน และที่เกี่ยวข้องกับการสอน สามารถรวบรวมได้ เป็นข้อๆ ดังนี้

(๑) การสอนให้ผู้เรียนสามารถสร้างปัญญา ให้มีขึ้นภายในตนด้วยตนเอง ปฏิบัติทดลอง ให้ได้รับประสบการณ์โดยตรง

๒) การสอนที่มีเหตุผล แสดงความเชื่อมโยงของเนื้อหาโดยลำดับ จากเหตุไปหาผล หรือผลไปสู่สาเหตุ

๓) การสอนในเรื่องที่เป็นจริง เป็นประโยชน์แก่ผู้เรียน

๔) การสอนด้วยความเมตตาแก่ผู้เรียน เหมาะสมกับผู้เรียน ไม่กระทบหรือเสียดีผู้ใด

๕) การสอนที่สร้างฉันทะให้เกิดแก่ผู้เรียน อธิบาย แสดงเหตุผล ยกตัวอย่าง ให้เข้าใจง่าย สอนโดยลำดับ

๒.๒.๒ วิธีการของพุทธวิธีการสอนเรื่องหลักอภิปัจจยตา

วิธีสอน หมายถึง ระเบียบ แบบแผน แนวทาง ที่ใช้ในการสอน วิธีการที่พระพุทธเจ้าในการสอนหลักธรรมที่พระองค์ตรัสรู้ มีวิธีการหลายหลาย เพื่อประโยชน์แก่ผู้เรียน ผู้ฟังธรรม ให้ได้เกิด

^{๕๓} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๔/๒๑

^{๕๔} ม. มุ. (ไทย) ๑๒/๓๐๖/๓๓๘.

^{๕๕} วิ. ม. (ไทย) ๔/๑/๒. (ปฏิจกสมุปปาตโดยอนุลอม)

ความรู้ความเข้าใจ มีปัญญาความรู้ที่มีขึ้นมาในตนเอง เป็นไปตามปรัชญาในการสอนของพระพุทธองค์ ตามหลักการสอนที่พระองค์จะคำนึงถึงทั้งด้านเนื้อหา ผู้เรียน และการสอน ให้ผู้เรียนได้รับประโยชน์ การเกื้อกูล และความสุข

คุณลักษณะเฉพาะของวิธีสอนของพระพุทธเจ้า มี ๓ ลักษณะ คือ ๑. อภิญญาธัมมเทศนา คือ ทรงแสดงธรรมด้วยความรู้ยิ่ง หากไม่รู้ไม่แสดง ๒. สนิทานธัมมเทศนา คือ ทรงแสดงธรรมมี เหตุผล ไม่ใช่แสดงไม่มีเหตุ และ ๓. สัปภาฎิหาริยธัมมเทศนา คือ ทรงแสดงธรรมให้เห็นจริงเป็น ปาฏิหาริย์ ให้เป็นผลเป็นอัศจรรย์ ให้เห็นชัดเจน ทำให้ยอมรับ น้อมนำไปปฏิบัติ จนได้ผลจริง^{๕๖}

พระองค์จึงเลือกใช้วิธีสอน แตกต่างกันไปหลายวิธี ได้แก่ แบบการสนทนา แบบบรรยาย แบบถามตอบปัญหา และแบบวางกฎข้อบังคับ ทั้งนี้ เพื่อความเหมาะสมกับผู้เรียน ซึ่งความแตกต่างกันด้วย พื้นฐานความรู้ อายุ ประสบการณ์ และ ความยิ่งย่อนในอินทรีย์ทั้ง ๕ (ศรัทธา-ปัญญา สติ วิริยะ-สมาธิ) และอีกประการหนึ่งคือการเลือกวิธีการสอนให้เหมาะสมกับสถานการณ์ สถานที่ และเวลา

วิธีสอนที่พระพุทธองค์ใช้เทศน์สอนหลักพุทธธรรม พระองค์ใช้วิธีการแตกต่างกัน ๔ วิธี ได้แก่ วิธีสอนแบบสากัจฉาหรือการสนทนา วิธีสอนแบบบรรยาย วิธีสอนแบบถามตอบปัญหา และวิธี สอนแบบวางกฎข้อบังคับ^{๕๗} นอกจากนี้ พระพุทธองค์ได้เลือกใช้กลวิธีหรืออุบายประกอบการสอน หลากหลายกลวิธี เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ เกิดความเข้าใจได้ง่ายขึ้น ได้แก่ การยกอุทาหรณ์และการเล่า นิทานประกอบ การเปรียบเทียบกับข้ออุปมา การใช้อุปกรณ์การสอน การปฏิบัติเป็นแบบอย่าง การเล่นภาษา เล่นคำ และใช้คำความหมายใหม่ อุบายเลือกคนและปฏิบัติรายบุคคล การรู้จัก จังหวะและโอกาส ความยืดหยุ่นในการเลือกใช้วิธีการ การลงโทษและการให้รางวัล และกลวิธี แก้ปัญหาเฉพาะหน้า

วิธีการสอนเรื่องหลักอทัปปัจจยา-หลักปฏิจจสมุปบาท พบว่ามีวิธีการสอนที่มีวิธีการ อธิบายที่แตกต่างกัน จากการสืบค้นฐานข้อมูลพระไตรปิฎกอิเล็กทรอนิกส์^{๕๘} พบ “ปฏิจจสมุปบาท” ในพระไตรปิฎก ทั้งหมด ๙๔ หน้า (ปรากฏในพระวินัยปิฎก ๗ หน้า ในพระสุตตันตปิฎก ๕๖ หน้า และในพระอภิธรรมปิฎก ๓๑ หน้า) พบว่า มีวิธีการอธิบายเรื่อง หลักปฏิจจสมุปบาท เริ่มต้นองค์-

^{๕๖} คุรยละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๔๔/๒๘๙. และ องฺ ติฏฺ (ไทย) ๒๐/๒๖๔/๕๖๕

^{๕๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธวิธีในการสอน**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๘, (กรุงเทพมหานคร: พิมพ์สว, ๒๕๕๖), หน้า ๔๗-๕๑.

^{๕๘} พระไตรปิฎก (อิเล็กทรอนิกส์) พัฒนาโปรแกรมโดย สุธี สุดประเสริฐ. (E-Tipitaka ๓.๐๕) ๒๕๕๓.

ธรรมที่ต่างกัน ได้แก่ เริ่มต้นด้วยอวิชา^{๕๙} เริ่มด้วยชรามณะ^{๖๐} เริ่มต้นด้วยชาติ^{๖๑} เริ่มต้นด้วยอุปาทาน^{๖๒} และเริ่มต้นด้วยตัณหา^{๖๓} การสรุปความและองค์ธรรมที่เริ่มต้นอธิบายที่ต่างกัน โดยจะได้จำแนกและยกพระสูตรมานำเสนอดังนี้

๒.๒.๒.๑ วิธีการสอนหลักอทิปปัจจยตาแบบการสรุปความเป็นหลักอริสัจ

เมื่อแรกแห่งการตรัสรู้พระพุทธเจ้าได้แสดงปฐมเทศนา โปรดการแสดงธรรมแก่ภิกษุปัญจวัคคีย์ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสี เหล่าภิกษุปัญจวัคคีย์ เมื่อเห็นพระพุทธองค์เสด็จมาแต่ไกล ได้นัดหมายกันว่า จะไม่กราบไหว้ ไม่ลูกรับ ไม่รับบาตรและจีวร เพียงจัดอาสนะให้ประทับเท่านั้น ด้วยเข้าใจผิดว่า พระองค์เป็นผู้มักมาก ละซึ่งความเพียรเสียแล้ว แต่เมื่อพระองค์เสด็จมาถึง ภิกษุปัญจวัคคีย์กลับต้อนรับพระพุทธองค์เป็นอย่างดี แต่ยังคงมีความคลางแคลงใจในพระองค์อยู่

พระพุทธเจ้าได้ใช้เทคนิคและวิธีสอนที่แยบคาย เพื่อให้ภิกษุปัญจวัคคีย์ หันมาสดับฟังพระธรรมจากพระองค์ จนกระทั่ง พระอัญญาโกณฑัญญะมีดวงตาเห็นธรรม ในการแสดงปฐมเทศนาครั้งนี้ จากพระธรรมที่พระองค์ตรัสรู้ เรื่อง “หลักอทิปปัจจยตา-หลักปฏิจจสมุปบาท” พระพุทธเจ้าทรงปรับการนำเสนอใหม่ เป็นหัวเรื่อง “พระธรรมจักรกัปวัตตสูตร” และแสดงหลักธรรมที่สำคัญคือ “จตุราริยสัจ” หรืออริยสัจ ๔ ซึ่งเมื่อวิเคราะห์โดยเนื้อหาแล้ว ก็คือการแสดง “หลักอทิปปัจจยตา” นั่นเอง โดยใช้การสรุปความ ได้อย่างกระชับ รัดกุม เข้าใจได้ง่าย ให้เห็นถึง “เหตุ” กับ “ผล” คือ เพราะมี “ตัณหา” เป็นเหตุปัจจัย “กองทุกข์ทั้งปวง” จึงเกิดขึ้น และ เพราะมี “อริยมรรคมีองค์ ๘” เป็นเหตุปัจจัย “ความดับทุกข์” จึงเกิดขึ้นได้

๒.๒.๒.๒ วิธีการสอนหลักอทิปปัจจยตาด้วยการสาธยายปฏิจจสมุปบาท จากสาเหตุไปยังผลลัพธ์ ที่เริ่มต้นอธิบายด้วย “อวิชา”

การสอนเรื่องหลักอทิปปัจจยตาในโพธิกา พระพุทธเจ้าได้แสดงไว้โดยความหมายของปฏิจจสมุปบาท ซึ่งได้อธิบายโดยละเอียด เมื่อแรกตรัสรู้ พระองค์ได้ประทับนั่งโดยบัลลังก์เดียวใต้ต้นโพธิ์ เสวยวิมุตติสุขตลอด ๗ วัน ทรงมนสิการปฏิจจสมุปบาทโดยอนุโลมปฏิโลม ตลอดปฐมยาม มัชฌิมยาม และปัจฉิมยามแห่งราตรี ซึ่งเริ่มต้นอธิบายจาก

^{๕๙} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑/๑.

^{๖๐} คูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๕/๕๗.

^{๖๑} ส. นิ. (ไทย) ๑๖/๒๐/๓๔.

^{๖๒} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๔๕/๑๓๙

^{๖๓} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๐๒/๔๓๔.

“เพราะอวิชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี.....เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาสจึงมี กองทุกข์ทั้งมวลนี้มีการเกิดขึ้นด้วยอาการอย่างนี้”

ทรงมนสิการปฏิจสมุปบาทโดยปฏิโลม ว่า “เพราะอวิชาดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ สังขารจึงดับ.....เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาสจึงดับ กองทุกข์ทั้งมวลนี้มีการดับด้วยอาการอย่างนี้”^{๖๔}

จากนั้น พระพุทธองค์ จึงทรงเปล่งอุทาน ในเวลานั้น เป็นพุทธอุทานคาถาที่ ๑๑ ว่า “เมื่อใด แล ธรรมทั้งหลายปรากฏแก่พราหมณ์ ผู้มีความเพียร พั่งอยู่ เมื่อนั้น ความสงสัยทั้งปวงของพราหมณ์ นั้นย่อมสิ้นไป เพราะมารู้ธรรมพร้อมทั้งเหตุ” การสอนหลักปฏิจสมุปบาทในลักษณะเช่นนี้ เป็นการ อธิบายจากสาเหตุไปยังผลที่เกิดขึ้น และตามด้วยสรุปประโยชน์ที่จะได้รับ พร้อมยกเหตุผลประกอบ

อีกพระสูตรหนึ่ง ที่เป็นการสอนหลักปฏิจสมุปบาท ที่เริ่มต้นด้วยอวิชา เช่นเดียวกัน คือ เมื่อครั้งแสดงธรรมแก่นาถบิณฑกเศรษฐี แสดงไว้ใน “ปัญจเวรภัยสูตร” ที่อธิบายเรื่อง “ญายธรรม อันประเสริฐ”^{๖๕} ซึ่ง หมายถึง หลักอทิปปัจจยตา-ปฏิจสมุปบาท นั้นเอง โดยมีการอธิบายเริ่มด้วย “เมื่อสิ่งนี้มีสิ่งนี้จึงมี และเมื่อสิ่งนี้ดับสิ่งนี้จึงดับ” และตามด้วยกระแสปฏิจสมุปบาท ตลอดสายทั้ง ๑๒ องค์ธรรม ทั้งสายเกิดทุกข์และดับทุกข์” ซึ่งเริ่มต้นอธิบายจาก “เพราะอวิชาเป็นปัจจัย สังขาร จึงมี.....” และ “เมื่อใดภัยเวร ๕ ประการนี้^{๖๖} ของอริยสาวกสงบแล้ว เมื่อนั้นอริยสาวกผู้ ประกอบด้วยธรรมที่เป็นองค์แห่งโสดาปัตติผล ๔ ประการ^{๖๗} และญายธรรมอันประเสริฐ ที่อริยสาวก นั้นเห็นดีแล้ว แทงตลอดดีแล้วด้วยปัญญา อริยสาวกนั้นหวังอยู่ พึงพยากรณ์ตนด้วยตนเองได้ว่า ‘เรา เป็นผู้มืมนรกสิ้นแล้ว มีกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานสิ้นแล้ว มีเปรตวิสัยสิ้นแล้ว มีอบาย ทุกคติ วินิบาต สิ้นแล้ว เราเป็นโสดาบันมีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้จะตรัสรู้ในภายหน้าอย่างแน่นอน”

จากวิภังคสูตร^{๖๘} เริ่มสาธยายจากอวิชาเช่นกันจนถึงขรามรณะ แต่ได้มีการอธิบาย เพิ่มเติมถึงความหมายของ “ชรา” ว่าหมายถึงความมีผมหงอก ผิวหนังเหี่ยวยุ่น ความเสื่อมของอายุ

^{๖๔} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑/๑.

^{๖๕} ดูรายละเอียดใน ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๔๑/๘๓.

^{๖๖} เวรภัย ๕ ประการ คือ การฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ การประพฤติดินในกาม การพูดเท็จ การตั้งอยู่ใน ความประมาท ด้วยการเสพของมีนเมา (ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๔๑/๘๓-๘๔.)

^{๖๗} ธรรมที่เป็นองค์แห่งโสดาปัตติผล ๔ ประการ ได้แก่ ความเสื่อมใสโดยไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า ใน พระธรรม ในพระสงฆ์ และความเป็นผู้ประกอบด้วยศีลที่พระอริยะปรารถนา โดยไม่ต่างพร้อย (ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๔๑/ ๘๔-๘๕.)

^{๖๘} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒/๔.

ความห่อหมกของอินทรี เป็นต้น ความหมายของ “มรณะ” คือ การทำกาละ ความแตกแห่งชั้น การทอดทิ้งร่างกาย เป็นต้น ความหมายของ “ชาติ” ว่า หมายถึง ความหยั่งลง ความปรากฏแห่งชั้น ความได้อายตนะ เป็นต้น แสดงความหมายของ “ภพ ๓” “อุปาทาน ๔” “ตัณหา ๖”^{๖๙} “เวทนา ๖” “ผัสสะ ๖” “สฬายตนะ ๖”^{๗๐} ความหมายของ “นามรูป”^{๗๑} ความหมายของวิญญาน ๖ “สังขาร ๓”^{๗๒} และความหมายของอวิชชา^{๗๓}

๒.๒.๒.๓ วิธีการสอนหลักอทิปปัจจยตา ด้วยการสาธยายปฏิจจสมุปบาทโดยใช้คำถามสืบจากผลลัพธ์ไปยังสาเหตุ ที่เริ่มต้นด้วย “ชรา-มรณะ”

วิธีสอนหลักอทิปปัจจยตา-ปฏิจจสมุปบาท อีกรูปแบบหนึ่ง พระพุทธเจ้าเริ่มต้นด้วยการตรัสแก่พระอานนท์ที่เข้าใจผิดไป ว่า ปฏิจจสมุปบาทเป็นธรรมง่ายๆ พระพุทธองค์จึงแสดงด้วยการเริ่มต้นด้วยการอุปมา ให้เห็นว่า ปฏิจจสมุปบาทเป็นธรรมที่ลึกซึ้งที่สุดจะคะเนได้ ผู้ที่ไม่รู้ปฏิจจสมุปบาทจะมีชีวิตที่ยุ่งวุ่นวาย เหมือนขอตายที่กระจุกตัวเป็นปมยุ่ง และชี้โทษภัยของผู้ที่ไม่รู้ปฏิจจสมุปบาทว่า จะไม่สามารถข้ามพ้นอบาย^{๗๔} ทุกคติ วินิบาต และวิญญูสงสารได้^{๗๕}

จากนั้นใช้วิธีการสอนโดยการใช้คำถามโต้ตอบว่า อะไรเป็นปัจจัยทำให้เกิดชรา-มรณะ อะไรทำให้เกิด ชาติ...ภพ...อุปาทาน...ตัณหา...เวทนา...ผัสสะ...นามรูป...วิญญาน แล้วอธิบายย้อนกลับว่า “เพราะนามรูปเป็นปัจจัยวิญญานจึงมี เพราะวิญญานเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี” “เพราะนามรูปเป็นปัจจัย ผัสสะ...เวทนา...ตัณหา...อุปาทาน...ภพ...ชาติ...ชรา-มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาส จึงมี” จะเห็นได้ว่าเป็นการแสดงปฏิจจสมุปบาทที่แตกต่างเล็กน้อย จากการ

^{๖๙} ตัณหามี ๖ ประการนี้ คือ ความทะยานอยากใน รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์

^{๗๐} เวทนา ๖ ผัสสะ ๖ และวิญญาน ๖ ได้แก่ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย และทางใจ, สฬายตนะ ๖ ได้แก่ อายตนะทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ

^{๗๑} นามรูป คือ เวทนา(ความเสวยอารมณ์) สัญญา(ความจำได้หมายรู้) เจตนา(ความตั้งใจ) ผัสสะ (ความกระทบ หรือสัมผัส) มนสิการ(ความกระทำไว้ในใจ) นี้เรียกว่านาม และมหาภูต ๔ และรูปที่อาศัยมหาภูต ๔ (ธาตุ ๔) นี้เรียกว่ารูป

^{๗๒} สังขารมี ๓ ประการนี้ คือ กายสังขาร (สภาวะที่ปรุงแต่งกาย) วจิตสังขาร (สภาวะที่ปรุงแต่งวาจา) และจิตตสังขาร (สภาวะที่ปรุงแต่งใจ)

^{๗๓} อวิชชา คือ ความไม่รู้ในทุกข์ ความไม่รู้ในทุกขสมุทัย(เหตุเกิดแห่งทุกข์) ความไม่รู้ในทุกขนิโรธ (ความดับแห่งทุกข์) ความไม่รู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา(ข้อปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งทุกข์)

^{๗๔} อบาย หมายถึงภาวะหรือที่อันปราศจากความเจริญ ๔ คือ (๑) นรก (๒) กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน (๓) แดนเปรต (๔) อสุรกาย (ที.ม.อ. ๙๕/๙๔.)

^{๗๕} ดุราลัยละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๕/๕๗.

มนสิการเมื่อแรกการตรัสรู้ โดยที่มีการอธิบายที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้น ชี้ให้เห็นว่า ทั้งนามรูปและวิญญาณ นั้น เป็นเหตุปัจจัยซึ่งกันและกัน และครั้งนี้ พระพุทธองค์ ไม่ได้กล่าวถึง “สหายตนะ สังขาร และ อวิชชา” ซึ่งผู้ที่ได้เคยฟังธรรมของพระองค์แล้ว น่าจะเข้าใจได้เองว่า สหายตนะ เป็นระบบที่รวมอยู่กับนามรูปนั่นเอง และการที่ไม่ได้กล่าวถึง อวิชชาและสังขาร อาจเป็นเพราะการมุ่งเน้นที่การพิจารณา เริ่มจากตัวบุคคล ที่ประกอบด้วย รูปและนาม ซึ่งสังขารก็เป็นหนึ่งในนามชั้นนี้ จากนั้นพระพุทธองค์ ได้แจ่มแจ้ง ขยายความคำว่า “ภพ” ซึ่งประกอบด้วย กามภพ รูปภพ และอรุภพ และสอนเกี่ยวกับ “การดับ” ว่า เมื่อภพดับไป ชาติก็ไม่อาจมีขึ้นได้ และเมื่ออุปาทานดับไป ภพย่อมไม่มี และทรงเน้นย้ำถึง “อุปาทาน” ที่เป็นเหตุให้เกิดภพนั้น ซึ่งหมายรวมถึง กามุปาทาน (ความยึดมั่นในกาม), ทิฏฐุปาทาน(ความยึดมั่นในทิฏฐิ), และสีลพทุปปาทาน (ความยึดมั่นในศีลพรต) และอัตตวาทุปปาทาน (ความยึดมั่นในวาตะว่ามีอัตตา) ^{๗๖}

๒.๒.๒.๔ วิธีการสอนหลักอทิปปัจจยตา ด้วยการสาธยายปฏิจจสมุปบาท สืบจากผลลัพธ์ ไปยังสาเหตุ ที่เริ่มต้นด้วย “ตัณหา”

จากพระสูตร มหาตันหาสัชยสูตร ได้ยกเรื่องอาหาร ๔ ว่าเป็นสิ่งเพื่อความคงอยู่ของสัตว์ที่เกิดแล้ว เป็นสิ่งอนุเคราะห์แก่สัตว์ที่แสวงหาภพเกิด โดยที่อาหาร ๔ นี้ มีตัณหาเป็นแดนเกิด และตัณหานี้มีเวทนาเป็นแดนเกิด.....ไล่เรียงย้อนขึ้นไปจนถึงอวิชชา แล้วจึงสาธยายย้อนกลับมาตั้งแต่ อวิชชา...เป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร....จนถึงชรา มรณะ... โดยที่ในพระสูตรส่วนใหญ่ เมื่อกล่าวถึงหลักปฏิจจสมุปบาท จะเริ่มต้นด้วย “อวิชชา” เช่นเดียวกับ “ปฏิจจสมุปบาทสูตร”^{๗๗} ที่กล่าวว่า “เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี.....เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ (ความเศร้าโศก) ปริเทวะ (ความคร่ำครวญ) ทุกข์ (ความทุกข์กาย) โทมนัส (ความทุกข์ใจ) และอุปายาส(ความคับแค้นใจ) จึงมี ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้ และ “เพราะอวิชชาดับไป ไม่เหลือด้วยวิราคะ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ...เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้”

การสอนเรื่องปฏิจจสมุปบาทเกี่ยวกับอาหาร ๔ ที่มีตัณหา เวทนา เป็นแดนเกิดนี้ อาหาร ๔ ได้แก่ กวฬิงการาหาร (ที่หยาบหรือละเอียด), ผัสสาหาร, มโนสัทธเจตนาหาร และ วิญญานาหาร ด้วยการเล่านิทานและการอุปมา ดังนี้

^{๗๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๐๐/๕๙.

^{๗๗} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑/๑.

จากปุตตมังสสูตร^{๗๘} พระพุทธเจ้าตรัสสอน เรื่อง กวฬิงการาหาร อุปมาดัง บุคคลพึงเห็น อาหารเหมือนเนื้อบุตร ดังเรื่องสามิภรรยาที่เดินทางในที่กันดาร เมื่ออาหารหมด จำเป็นต้องฆ่าบุตรที่ น่ารัก เพื่อเอาเนื้อมาทำเป็นอาหาร ประทังชีวิตให้พอเดินทางข้ามพ้นทางกันดารไปได้ เปรียบได้กับ อริยสาวกพึงกำหนดรู้ราคะ อันเกิดจากกามคุณ ๕ ได้แล้ว สังโยชน์ที่จำชกนำมาสู่โลกก็จะมี

เรื่องผัสสาหาร เปรียบเหมือนแม่โคที่ไม่มีหนังหุ้ม ก็จะถูกฝูงสัตว์ ตามต้อนไม้ ในน้ำ ใน อากาศ มาเจาะกิน เมื่ออริยสาวกกำหนดรู้ผัสสาหารได้แล้วก็เพ็ญกำหนดรู้เวทนา ๓ ประการ เมื่อ กำหนดรู้เวทนาได้แล้ว ก็ไม่มีสิ่งใดที่พึงกระทำอีกต่อไป

เรื่องมนัสสเจตนาหาร เปรียบเหมือนหลุมถ่านเพลิง ลึกกว่าชั้วคน เต็มไปด้วยถ่านเพลิง ไม่มีเปลว ไม่มีควัน ถ้าตกลงไปก็ต้องตายหรือทุกข์ปางตาย อุปมาได้กับมนัสสเจตนาหาร ถ้าอริย-สาวกกำหนดรู้ได้แล้ว ก็จะกำหนดรู้ตัณหา ๓ ได้ และจะไม่มีสิ่งที่พึงกระทำยิ่งไปกว่านี้

เรื่องวิญญานาหาร จะพึงเห็นได้ ด้วยการเปรียบเทียบเหมือนนักโทษประหาร ที่ต้องถูก ประหารด้วยหอก ถึง ๑๐๐ เล่ม ในเวลาเช้า เที่ยง และเย็น ทำให้เห็นตามได้ถึงความทุกข์ทรมาน เพียงใด เมื่ออริยสาวกกำหนดรู้วิญญานาหารแล้ว ก็จะกำหนดรู้นามรูปได้ และก็จะไม่มีสิ่งใดที่อริย-สาวกพึงทำให้อย่างไปกว่านี้

๒.๒.๒.๕ วิธีการสอนหลักอทิปปัจจยตา ด้วยการสาธยายปฏิจจสมุปบาท จากสาเหตุไปยัง ผลลัพธ์ ที่เริ่มต้นด้วย “ผัสสะ” เป็นแบบแผนในการปฏิบัติ

วิธีสอนเรื่องปฏิจจสมุปบาทที่เริ่มต้นด้วย “ผัสสะ” เป็นการอธิบายที่มีจุดเริ่มที่แตกต่างไป ดังในพระพุทธพจน์ที่ว่า “เพราะอาศัยจักขุและรูป จักขุวิญญาณจึงเกิด ความประจวบแห่งธรรม ๓ ประการ เป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัยเวทนาจึงเกิด เพราะเวทนาเป็นปัจจัยตัณหาจึงเกิด เพราะตัณหาเป็นปัจจัยอุปาทานจึงเกิด เพราะอุปาทานเป็นปัจจัยภพจึงเกิด เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงเกิด เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ ปริเวชะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงเกิด ความเกิดแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้มีได้ด้วยประการฉะนี้” ฯลฯ

“เพราะอาศัยชีวหาและรส ชิวหาวิญญาณจึงเกิด.... (แล้วต่อด้วยเนื้อความเช่นเดียวกับเมื่อกล่าวถึง จักขุวิญญาณ) ฯลฯ

“เพราะอาศัยและธรรมารมณ มโนวิญญาณจึงเกิด (แล้วต่อด้วยเนื้อความเช่นเดียวกับเมื่อ กล่าวถึง จักขุวิญญาณ) ฯลฯ”^{๗๙}

^{๗๘} ดูรายละเอียดใน ส.นิ. ๑๖/๖๓/๑๑๙.

^{๗๙} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๑๓/๑๒๖.

การอธิบายความดับทุกข์ที่เริ่มต้นด้วยผัสสะ มีดังนี้ “เพราะอาศัยจักขุและรูป จักขุวิญญาณจึงเกิด ความประจวบแห่งธรรม ๓ ประการเป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงเกิด เพราะเวทนาเป็นปัจจัยตัณหาจึงเกิด เพราะตัณหานั้นแลดับไม่เหลือด้วยวิราคะ อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับชาติ (ความเกิด) จึงดับ เพราะชาติดับชรา (ความแก่) มรณะ (ความตาย) โสกะ (ความเศร้าโศก) ปริเทวะ (ความคร่ำครวญ) ทุกข์ (ความทุกข์กาย) โทมนัส (ความทุกข์ใจ) และอุปายาส (ความคับแค้นใจ) จึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้มีด้วยประการฉะนี้”^{๘๐}

วิธีสอนเรื่องปฏิจจสมุปบาทที่เริ่มจากผัสสะนี้ ทำให้ผู้เรียนทำความเข้าใจตามได้ ปฏิบัติตามได้ ผู้เรียนสามารถนำไปใช้ เมื่อมีสิ่งใดๆ (อายตนะภายนอก) มากระทบกับอายตนะภายใน เกิดวิญญาณทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย หรือทางใจ แล้วผัสสะในครั้งนั้น เกิดทุกข์ขึ้นหรือไม่ หรือสามารถ ติดตามดูอย่างเป็นลำดับว่า เมื่อตาเห็นรูป แล้วเราเกิดเวทนา ความไม่พอใจ (ทุกข์เวทนา) หรือไม่ เกิดตัณหาตามมาหรือไม่ คือมีความอยากได้ (กามตัณหา) อยากให้เป็นอย่างนั้น (ภวตัณหา) และอยากไม่ให้เป็นอย่างนั้น (วิภวตัณหา) จนทำให้เกิดความยึดมั่นถือมั่นในขันธ ๕ (อุปาทานขันธ) จนกระทั่งเกิดความทุกข์ขึ้น เป็นภาวะแห่งความอัดอั้นคับแค้น ไม่สบายกาย ไม่สบายใจ จึงกล่าวได้ว่า วิธีการสอนนี้ เป็นรูปการสอนในเชิงปฏิบัติ ซึ่งผู้เรียนสามารถนำไปใช้ได้จริง จะเห็นตามจริงได้ว่า ผัสสะที่เกิดขึ้นกับเรานั้น บางครั้งเป็นผัสสะที่ทำให้ความทุกข์เกิดขึ้นได้ (ผัสสะที่ประกอบด้วยอวิชชา) แต่ผัสสะในบางครั้งก็ไม่เกิดทุกข์ (ผัสสะที่ประกอบด้วยวิชชา)

กล่าวได้ว่าวิธีอธิบายปฏิจจสมุปบาทที่เริ่มจากผัสสะนี้ เป็นวิธีสอนแบบใช้การทดลองปฏิบัติ พระพุทธองค์ได้สอนให้กำหนดรู้อายตนะภายใน ชี้ให้เห็นโทษว่า บุคคลที่ไม่รู้ยังไม่กำหนดรู้ไม่ละ ในจักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย และมโน เขาจะเป็นผู้ที่ไม่ควรเพื่อความสิ้นทุกข์ แต่หากบุคคลใดเมื่อรู้ยังไม่กำหนดรู้ คลายกำหนด ละซึ่งจักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย และมโน เสียได้ จะเป็นบุคคลที่ควรเพื่อความสิ้นทุกข์^{๘๑}

นอกจากนี้ กลวิธีหรือเทคนิคการสอน พระองค์เทคนิคการท่องจำ ย้ำเตือนหลายๆครั้ง จะเห็นได้จากที่ เมื่อพระองค์ได้หลีกเร้นอยู่ในที่สงัดและได้ตรัสธรรมบรรยายอยู่ลำพัง มีลักษณะคล้าย การท่องจำบทวนของพระองค์เอง ในบทความบรรยายเรื่องปฏิจจสมุปบาท ซึ่งเริ่มต้นด้วยผัสสะ “เพราะอาศัยจักขุและรูป จักขุวิญญาณจึงเกิด ความประจวบแห่งธรรม ๓ ประการเป็นผัสสะ

^{๘๐} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๐๖/๑๑๙.

^{๘๑} ดูรายละเอียดใน ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๑๑/๑๒๕.

เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงเกิด.....”^{๘๒} เมื่อพระพุทธองค์ได้ทอดพระเนตรเห็นภิกษุรูปหนึ่งยืน แอบฟังอยู่ พระองค์จึงทรงแนะนำภิกษุรูปนั้นว่า “ภิกษุ เธอจงศึกษาธรรมบรรยายนี้ เธอจงเล่าเรียนธรรมบรรยายนี้ เธอจงทรงจำธรรมบรรยายนี้ไว้เถิด เพราะว่าธรรมบรรยายนี้ ประกอบด้วยประโยชน์เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์”^{๘๓}

๒.๒.๓ วิธีการของพุทธวิธีการสอนเรื่องหลักไตรลักษณ์

การสอนเรื่องหลักไตรลักษณ์ของพระพุทธเจ้า มีหลักการสอนในเรื่องที่เป็นประโยชน์ต่อผู้เรียน เป็นเรื่องจริง เป็นเรื่องที่มีเหตุผล มีวิธีการสอนแบบใช้การสนทนา การใช้คำถามโต้ตอบ เพื่อให้ผู้เรียนเข้าใจ เห็นคล้อยตามด้วยเหตุผล และอุปมา การยกตัวอย่าง ทำให้ผู้มีความเห็นที่ถูกต้องว่า ชันธ์ทั้งห้า ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความผันแปรไปเป็นธรรมดา ไม่ควรพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา โดยที่เหตุผลที่ทรงแสดงคือ เราไม่สามารถบังคับให้ชันธ์ห้านี้เป็นอย่างนั้น ไม่เป็นอย่างนี้ ตามที่เราต้องการได้ โดยที่เป้าหมายของการสอนเรื่องหลักไตรลักษณ์ เป็นไปเพื่อการพ้นทุกข์ เมื่อเห็นอนิจจัง-ทุกขัง-อนัตตา แล้ว ก็จะไม่ยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นตัวเรา ของเรา ก็จะไม่เป็นตัวเราที่เป็นทุกข์

วิธีการสอนเรื่องไตรลักษณ์ของพระพุทธเจ้าแก่นางกิสาคโคตมี^{๘๔} หญิงผู้สูญเสียบุตร ผู้ไม่เคยเห็นความตาย อัมมร้างบุตรทูลถามพระพุทธเจ้าเพื่อขอยารักษาบุตร พระพุทธองค์ได้ใช้อุบายให้นางไปขอเมล็ดพันธุ์ผักกาดจากบ้านที่ไม่เคยมีคนตาย แต่นางก็ไม่สามารถขอเมล็ดพันธุ์ผักกาดมาได้ เพราะบ้านเรือนไหนๆ ล้วนมีคนเคยมีคนที่ตายมาแล้วทั้งสิ้น พระพุทธองค์จึงตรัสคาถาแก่นาง เพื่อสอนนางว่า แม้แต่เพียงบุตรของนางเท่านั้นที่ต้องตาย ความตาย เป็นธรรมยั่งยืนของสัตว์ทั้งหลาย แสดงเป็นคาถา ดังนี้ว่า

“นรชนผู้มีมาในบุตรและปศุสัตว์ มีใจเกี่ยวข้องในอารมณ์ต่างๆ ย่อมถูกมฤตยูคร่าไป เหมือนชาวบ้านผู้หลับใหลถูกห้วงน้ำพัดพาไป ฉะนั้น”^{๘๕} เมื่อได้สดับคาถาจบ นางกิสาคโคตมี บรรลุเป็นพระโสดาบัน และทูลขอบรรพชา เมื่อบรรพชาเป็นพระภิกษุณีแล้ว มีชื่อว่า กิสาคโคตมีเถรี วันหนึ่งขณะอยู่ในอุโบสถ นางได้พิจารณาตามประทีป เห็นเปลวเทียนลุกโพล่งขึ้นและหริ่ง และได้ถือเป็นอารมณ์ว่า “สัตว์เหล่านี้ก็อย่างนั้นเหมือนกัน เกิดขึ้นและดับไปดังเปลวประทีป ผู้ถึงพระนิพพานไม่

^{๘๒} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๑๓/๑๒๖.

^{๘๓} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๑๓/๑๒๖.

^{๘๔} ดุรายละเอียดยใน พุ.ธ.อ. (ไทย) ๑๓/๖๕๑.

^{๘๕} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๘๗/๑๒๒.

ปรากฏอย่างนั้น” พระพุทธองค์ได้แผ่รัศมีไป ดั่งนั้ตรัสตรงหน้านางว่า สัตว์เหล่านี้ย่อมเกิดและดับไปเหมือนเปลวประทีป ถึงพระนิพพานแล้วย่อมไม่ปรากฏอย่างนั้น จึงตรัสคาถาว่า

“ผู้เห็นทางอมตะ แม้มีชีวิตอยู่เพียงวันเดียว ประเสริฐกว่าผู้ไม่เห็นทางอมตะ ที่มีชีวิตอยู่ตั้ง ๑๐๐ ปี”^{๘๖}

วิธีการสอนเรื่องกฎไตรลักษณ์ ในการสอนแก่นางปฏาจารา^{๘๗} ผู้สูญเสียสามีจากการถูกงูพิษกัด และสูญเสียบุตร ๒ คนในเวลาใกล้ๆกัน คนหนึ่งถูกน้ำพัดไป อีกคนหนึ่งเพิ่งแรกคลอดถูกนกเหยี่ยวฉกไป จะเดินทางกลับมาหาบิดามารดา ก็ทราบข่าวว่าบิดามารดาและพี่ชายเสียชีวิตแล้ว จากการถูกเรือนล้มทับ เหตุด้วยมีฝนตกหนักทั้งคืน เธอจึงเศร้าโศกเสียใจเป็นอย่างมาก จนขาดสติ ไม่รู้สึกถึงผ้าที่นุ่งอยู่หลุดลง มีอาการเหมือนคนวิกลจริต เทียวรำพึงรำพันว่า “บุตร ๒ คน ตายเสียแล้ว สามีของเรา ก็ตายเสียที่ทางเปลี่ยว มารดาบิดาและพี่ชายก็ถูกเผาบนเชิงตะกอนเดียวกัน” วันหนึ่งนางได้พบพระพุทธเจ้า ผู้คนทั้งหลายไม่จะห้ามไม่ให้นางเข้าใกล้พระพุทธเจ้า แต่พระพุทธองค์ทรงมีเมตตา ตรัสว่า “พวกท่านทั้งหลาย หลีกไป อย่าห้ามเธอ” และตรัสแก่นางว่า “จงกลับได้สติเถิด น้องหญิง” และด้วยพลังพุทธานุภาพ ทำให้นางได้สติ เห็นตัวเองปราศจากผ้าคลุมกาย เกิดหริและโศกตันปะขึ้น และเมื่อได้สวมใส่ผ้าเรียบร้อยแล้ว จึงได้ทูลขอพระพุทธองค์เป็นที่พึ่ง และเล่าเรื่องความสูญเสียของบุคคลอันเป็นที่รัก พระพุทธองค์ได้ตรัสสอนและตรัสพระคาถาว่า “น้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ มีประมาณน้อย น้ำตาของคนผู้อื่นทุกข์ถูกต้องแล้ว เศร้าโศกไม่ใช่น้อย มากกว่าน้ำในมหาสมุทรนั้น เหตุไรเธอจึงประมาทอยู่เล่า แม่” เมื่อนางคลายความเศร้าโศกลง พระพุทธองค์ได้ตรัสสอนต่อไปว่า

“บุคคลเมื่อถึงคราวจะตาย บุตรทั้งหลายก็ต้านทานไว้ไม่ได้ บิดาก็ต้านทานไว้ไม่ได้ พวกพ้องก็ต้านทานไว้ไม่ได้ แม้นญาติพี่น้องก็ต้านทานไว้ไม่ได้ บัณฑิตผู้สำรวมในศีล รู้ความจริงนี้แล้ว พึงรับแรงชำระทางอันจะนำไปสู่นิพพาน”^{๘๘} เมื่อฟังเทศนาจบ นางปฏาจารา บรรลุถึงโสดาปัตติผล

เมื่อนางได้ทูลขอบวช ได้ชื่อ ปฏาจาราเถรี วันหนึ่งนางได้พิจารณาสายน้ำเป็นอารมณ์ ขณะเห็นน้ำล้างเท้า ได้เกิดวิปัสสนาญาณ ว่า

“สัตว์เหล่านี้ตายเสียในปฐมวัยก็มี เหมือนน้ำที่เราเทลงครั้งแรก ตายเสียในมัชฌิมวัยก็มี เหมือนน้ำที่เราเทลงครั้งที่ ๒ ไหลไปกว่านั้น ตายเสียในปัจฉิมวัยก็มี เหมือนน้ำที่เราเทลงครั้งที่ ๓ ไหลไปไกลมากกว่านั้น”^{๘๙}

^{๘๖} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๑๔/๖๖.

^{๘๗} คูรายละเอียดยใน พุ.ธ.อ. (ไทย) ๑๒/๖๔๔.

^{๘๘} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๘๗/๑๑๒.

^{๘๙} คูรายละเอียดยใน พุ.ธ.อ. (ไทย) ๑๒/๖๕๐.

จากนั้น พระพุทธเจ้าประทับนั่งในพระคันธกุฎีทรงแผ่รัศมีไป ดั่งยंत्रสเฉพาะหน้าปฐา จาราเถรี แล้วตรัสพระคาถาความว่า ผู้เห็นความเกิดและความดับ แม้มีชีวิตอยู่เพียงวันเดียว ประเสริฐ กว่าผู้ไม่เห็นความเกิดดับ แม้เขาจะมีอายุมากถึง ๑๐๐ ปี

๒.๒.๔ วิธีการของพุทธวิธีการสอนเรื่องอานาปานสติภาวนา

วิธีการสอนของพระพุทธเจ้า เรื่องอานาปานสติภาวนา เมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าประทาน โอวาทแก่พระราหุล^{๙๐} เริ่มต้นด้วยการบอกชื่อเรื่องว่าพระพุทธองค์จะสอนเรื่องอะไร มีประโยชน์ หรือ มีอานิสงส์อย่างมาก ทำให้สติปัญญาน ๔ โพชฌงค์ ๗ บริบูรณ์ และยอมทำให้วิชาและวิมุตติ บริบูรณ์^{๙๑} แนะนำการเตรียมตัว การจัดหาสถานที่ในการปฏิบัติ ให้ไปสู่โคนไม้ เรือนว่าง สอนท่าทาง ในการนั่งปฏิบัติแบบคู้บัลลังก์ และบอกวิธีการปฏิบัติอานาปานสติ อย่างเป็นลำดับ เป็นขั้นตอน ทั้ง ๑๖ ขั้นตอน^{๙๒} โดยผู้เรียนจะได้รับรู้ถึงผลที่ได้รับจากการปฏิบัติ การเรียนรู้นี้ ด้วยตนเอง พระพุทธเจ้า ได้ทรงแสดงธรรมเรื่องการปฏิบัติอานาปานสติไว้ในหลายโอกาส จากพระสูตรปฐมบัญญัติทาน พระองค์สอนอย่างเป็นขั้นตอน^{๙๓} ดังนี้

(๑) เริ่มต้นด้วย การสาธยายคุณของการเจริญอานาปานสติว่า เมื่อปฏิบัติให้เจริญ ทำให้ มากแล้ว ย่อมเป็นสภาพสงบประณีต สดชื่น อยู่เป็นสุข อกุศลกรรมที่เกิดขึ้นแล้วย่อมสงบไปโดยเร็ว และได้อุปมาว่า เป็นเหมือนฝนละออง เมื่อถูกฝน ก็ย่อมอันตรธานไป

(๒) แนะนำ สถานที่ที่เหมาะสมแก่การฝึกฝนปฏิบัติอานาปานสติ ได้แก่ “ไปสู่ป่า ไปสู่โคน ไม้ ไปสู่เรือนว่าง” แนะนำวิธีการนั่งแบบ “คู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติเฉพาะหน้า มีสติหายใจออก มีสติหายใจเข้า”

(๓) ชี้แจงวิธีการปฏิบัติโดยละเอียด อานาปานสติ ๑๖ ขั้น^{๙๔}

เมื่อได้ปฏิบัติตามขั้นตอนทั้ง ๑๖ ขั้นตอนแล้ว เมื่อเจริญอานาปานสติ ทำให้มากแล้ว พระ พุทธองค์ทรงชี้แจงให้เห็นตามว่า ทำให้สติปัญญาน ๔ โพชฌงค์ ๗ วิชาและวิมุตติ บริบูรณ์อย่างไร^{๙๕}

^{๙๐} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๑๓/๑๑๔.

^{๙๑} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๔๗/๑๘๗.

^{๙๒} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๒๑/๑๓๑.

^{๙๓} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๑/๑๖๕/๑๓๖.

^{๙๔} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๑/๑๖๕/๑๓๖. และ ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๒๑/๑๓๑.

^{๙๕} ดูรายละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๙๙๒/๔๘๓-๔๙๖.

สติปัญญา ๔ บริบูรณ์ได้ เมื่อหายใจรู้ชัดว่าหายใจเข้า-ออกยาว, รู้ชัดว่าหายใจเข้า-ออกสั้น, สำเนียงว่า จะรู้แจ้งกองลมทั้งปวง, สำเนียงว่า จะระงับกายสังขาร ขณะนั้นได้พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

เมื่อภิกษุสำเนียงว่า จะรู้แจ้งปิติ ฯลฯ จะรู้แจ้งสุข ฯลฯ จะรู้แจ้งจิตตสังขาร ฯลฯ สำเนียงว่า จะระงับจิตตสังขาร จึงเป็นพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลก

เมื่อภิกษุสำเนียงว่า จะรู้แจ้งจิต ฯลฯ จะยังจิตให้บันเทิง ฯลฯ จะตั้งจิตมั่น สำเนียงว่า จะเปลื้องจิต เมื่อนั้นภิกษุพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

เมื่อภิกษุสำเนียงว่า จะพิจารณาเห็นความไม่เที่ยง ฯลฯ จะพิจารณาเห็นความคลายออกได้ ฯลฯ จะพิจารณาเห็นความดับไป ฯลฯ สำเนียงว่า จะพิจารณาเห็นความสละคืน เมื่อนั้น ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

จากนั้นได้อธิบายต่อไปว่า เมื่อสติปัญญา ๔ บริบูรณ์แล้ว ทำให้โพชฌงค์ ๗ บริบูรณ์ได้อย่างไร กล่าวคือ เมื่อมีสติตั้งมั่น ไม่หลงลืม สติสัมโพชฌงค์จึงเจริญเต็มที่, เมื่อพิจารณาสอดส่องธรรมด้วยปัญญาอย่างมีสติ ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์จึงถึงความเจริญเต็มที่, เมื่อความเพียรไม่ย่อหย่อน วิริยสัมโพชฌงค์ย่อมเจริญ, เมื่อปิตินี้ไม่มีอาโมกเกิดขึ้นปิตีสัมโพชฌงค์ย่อมเจริญ, เมื่อปีติระงับ จิตระงับ ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ย่อมเจริญ, เมื่อจิตของผู้มีกายระงับ มีสุข ตั้งมั่น สมาธิสัมโพชฌงค์ย่อมเจริญ, เมื่อเพ่งจิตที่ตั้งมั่นอย่างดีแล้ว อุเบกขาสัมโพชฌงค์ย่อมเจริญ และเมื่อเจริญสัมโพชฌงค์ทั้ง ๗ ประการ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในวิสัศคะ เมื่อโพชฌงค์บริบูรณ์แล้ว ทำให้มากแล้ว จึงทำให้วิชาและวิมุตติบริบูรณ์ ซึ่งอานาปานสติที่ภิกษุเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อการละสังโยชน์ เพื่อถอนอนุสัย เพื่อกำหนดรู้อรรถานะ (ทางไกล) และเป็นไปเพื่อความสิ้นอาสวะ

จะเห็นได้ว่าการสอนการปฏิบัติอานาปานสติภาวนานี้ เป็นการอธิบายขยายความให้เข้าใจอย่างเป็นระบบ มีขั้นเป็นตอนโดยละเอียดตั้งแต่การเตรียมตัวปฏิบัติ วิธีการปฏิบัติ และวิธีการได้รับผลของการปฏิบัติ (ปฏิเวธ)

๒.๒.๕ เป้าหมายของพุทธวิธีการสอน

ปรัชญาพื้นฐาน^{๙๖}เกี่ยวกับการสอนของพระพุทธเจ้า นั้น พระองค์มีหลักการสอนที่มีจุดเริ่มต้นตามแนวทางและจุดหมาย ดังนี้

(๑) การศึกษาพระพุทธศาสนา คือการศึกษาเพื่อหาทางแก้ปัญหาของมนุษย์ในการจัดการกับความทุกข์ได้อย่างถูกต้อง

(๒) ความทุกข์ ความเดือนร้อนที่เกิดจากตัณหา ความเห็นแก่ตัว ทำให้มนุษย์มัวมอมต่อสิ่งต่างๆ คลาดเคลื่อนไปจากความจริง เกิดความขัดแย้งในตนเอง และระหว่างตนกับผู้อื่น

(๓) ภารกิจสำคัญของการศึกษา หมายถึง การฝึกอบรมบุคคลในการพัฒนาปัญญาให้เกิดความเข้าใจที่ถูกต้องตามความเป็นจริง สามารถจัดการกับสิ่งทั้งหลายตามที่ควรจะเป็น เพื่อประโยชน์ตน-ประโยชน์ท่าน และอยู่ร่วมกันได้อย่างผาสุก

ด้วยปรัชญาการศึกษาและสาระสำคัญในการสอนของพระพุทธเจ้า ทรงมุ่งหมายให้ผู้เรียนได้รับประโยชน์ เปิดโอกาสให้ผู้เรียนแสดงความคิดเห็นได้อย่างเป็นอิสระ ชี้แนะให้ผู้เรียนเรียนรู้ด้วยประสบการณ์ของตนเองผ่านการปฏิบัติ เพื่อให้เกิดปัญญาในตนเอง ไม่ใช่การท่องจำคำสอน แต่จะให้ผู้เรียนได้ฟังคำสอน จนกระทั่งเกิดความเลื่อมใสศรัทธา แล้วทดลองปฏิบัติตามที่พระองค์แนะนำ เมื่อปฏิบัติตามแล้วได้เห็นผลจริงด้วยตนเองแล้วในระดับหนึ่งแล้ว ทำให้มีปัญญามากขึ้น เกิดความศรัทธาสูงขึ้น นำไปสู่การปฏิบัติให้ก้าวหน้ายิ่งขึ้น จนกระทั่งบรรลุถึงประโยชน์สูงสุด คือ การเข้าถึงพระนิพพาน เมื่อได้ศึกษาด้านปริยัติ ด้านการปฏิบัติ และด้านปฏิเวธ ตามที่พระองค์พร่ำสอน นี่จึงเป็นอนุศาสนูปาฏิหาริย์^{๙๗} กล่าวคือ คำสอนเป็นจริง สอนให้เห็นจริง นำไปปฏิบัติได้ผลจริง เป็นอัศจรรย์

สาเหตุที่พระพุทธเจ้าทรงสอน เพราะด้วยพระกรุณาคุณ และทรงต้องการช่วยให้ผู้ที่มีโอกาสบรรลุประโยชน์ แต่ยังไม่บรรลุเพราะเหตุด้วยยังไม่มีพระศาสดา^{๙๘} (ครูผู้สอน)

เป้าหมายการสอนเรื่องหลักอภิปัจจยตา ย่อมสอดคล้องกับปรัชญาพื้นฐานในการสอน และจุดมุ่งหมายในการศึกษาพระพุทธศาสนา ตามพระประสงค์ของพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อวิเคราะห์ร่วมกับหลักการสอนและวิธีการสอนเรื่องหลักอภิปัจจยตาของพระพุทธเจ้า สามารถสรุปได้ว่า การสอนเรื่องหลักอภิปัจจยตา มีเป้าหมายสูงสุดเพื่อให้ผู้เรียน ผู้ศึกษา ได้รับประโยชน์ โดยนำหลักคำ

^{๙๖} คำว่า “ปรัชญา หมายถึง วิชาว่าด้วยความรู้และความจริง ; ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น, ๒๕๔๘.)

^{๙๗} คุรุยลละเอียดใน ที.สี. (ไทย) ๙/๔๘๓/๒๑๔.

^{๙๘} คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พุทธวิธีการสอน, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๔.

สอนมาประพฤติปฏิบัติตาม เพื่อให้เกิดความรู้ขึ้นมาในตนเอง โดยมุ่งเน้นเพื่อการเปื้อน่าย คลาย กำหนด ในความเพลิตเพลินยินดี ต่อการหลงยึดมั่นถือมั่นในอุปาทานขันธทั้ง ๕ จนสามารถดับ อวิชชา^{๙๙} เสียลงได้ ทำให้สามารถหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงได้โดยสิ้นเชิง ได้รับประโยชน์สูงสุดในการเรียนรู้เรื่องหลักอทิปปัจจยตา การศึกษาพระพุทธศาสนา นั่นคือ การบรรลุ มรรค ผล นิพพาน

๒.๓ วิธีการสอนทางวิทยาศาสตร์

วิทยาศาสตร์^{๑๐๐} คือ ความรู้ที่ได้จากการสังเกต และค้นคว้าจากปรากฏการณ์ตามธรรมชาติ แล้วจัดเข้าเป็นระเบียบ เมื่อนักวิทยาศาสตร์ค้นพบองค์ความรู้ใหม่ จะกำหนดขึ้นเป็นทฤษฎี กฎเกณฑ์ หลักการ ต่างๆ เพื่อเป็นพื้นฐานในการศึกษา และการพัฒนา นำไปสู่การประยุกต์องค์ความรู้นั้น ให้เป็นประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิต หรือการแก้ปัญหาต่างๆ กฎเกณฑ์ทางวิทยาศาสตร์ หรือเรียกว่า “กฎธรรมชาติ”

๒.๓.๑ หลักการของวิธีการสอนทางวิทยาศาสตร์

พัฒนาการในการสอนความรู้ด้านต่างๆ เป็นการสอนที่เริ่มด้วยการให้เรียนรู้ธรรมชาติ ให้เห็นตัวอย่างจริงและการสาธิต เพื่อเอาชนะธรรมชาติตามสัญชาตญาณ และการสร้างทักษะความชำนาญที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิต พัฒนาวิธีการถ่ายทอดด้วยภาษา ที่ใช้ทักษะการพูดและการฟัง การถ่ายทอดเป็นการเขียนลงในแผ่นดินเหนียว หนังสั้ว หิน และกระดาษ แล้วพัฒนามาจนกระทั่งมีการจัดการเรียนการสอนเป็นการสอนในระบบโรงเรียน ^{๑๐๑}

นักวิทยาศาสตร์ มีวิธีการแสวงหาความรู้อย่างเป็นระบบ เป็นขั้นตอน เรียกว่า กระบวนการแสวงหาความรู้ทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งการได้มาซึ่งความรู้นั้นมีที่มาได้หลายทาง ได้แก่ การสังเกต การทดลองและการวัด ความบังเอิญ และการจัดระบบ สรุปเป็นหลักการทางวิทยาศาสตร์

^{๙๙} อวิชชา หมายถึง ความไม่รู้เรื่องอริยสัจ ๔

^{๑๐๐} วิทยาศาสตร์ หมายถึง ความรู้ที่ได้โดยการสังเกตและค้นคว้าจากปรากฏการณ์ธรรมชาติ แล้วจัดเข้าเป็นระเบียบ, วิชาที่ค้นคว้าได้หลักฐาน และเหตุผลแล้วจัดเข้าเป็นระเบียบ (ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, (นานมีบุ๊คพับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖), หน้า ๑๑๒๐.

^{๑๐๑} คณะกรรมการกลุ่มผลิตชุดวิชาวิทยาการการสอน มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, เอกสารการสอนชุดวิชา วิทยาการการสอน เล่มที่ ๑ หน่วยที่ ๑-๗, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๒๙) หน้า ๑๘-๒๐.

กระบวนการแสวงหาความรู้ทางวิทยาศาสตร์ มีลักษณะที่เป็นองค์ประกอบสำคัญ ๓ ประการคือ วิธีการทางวิทยาศาสตร์ (Scientific Method) เจตคติทางวิทยาศาสตร์ (Scientific Attitude) และ ทักษะกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ (Scientific Process Skills)^{๑๐๒}

ความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่ก้าวหน้าในศตวรรษที่ ๒๐ นี้ เป็นผลมาจากการศึกษา ค้นคว้าหาความรู้ด้วยวิธีการพิสูจน์ การทดลองอย่างเป็นระบบ โดยใช้วิธีการแก้ปัญหาหรือวิธีการหาคำตอบที่เรียกว่า วิธีการทางวิทยาศาสตร์ (Scientific Method) ซึ่งหมายถึง กระบวนการเฉพาะทางเพื่อให้ได้มาซึ่งองค์ความรู้และการอธิบายปรากฏการณ์ธรรมชาติ ^{๑๐๓}

วิธีการทางวิทยาศาสตร์ เป็นการแก้ปัญหามีแบบแผน เป็นระบบ เป็นขั้นตอนอย่างชัดเจน โดยมีการคาดการณ์อย่างมีเหตุผลถึงการแก้ปัญหาหรือคำตอบ หรือการทดสอบสมมุติฐาน ในการตรวจสอบว่าหนทางแก้ปัญหาหรือคำตอบนั้นถูกต้องเหมาะสมหรือไม่ ซึ่งวิธีการทางวิทยาศาสตร์มีองค์ประกอบที่สำคัญ คือ การตรวจสอบโมเดลที่สร้างขึ้นหรือสมมุติฐานที่ใช้ในการคาดการณ์ ซึ่งได้จากข้อมูลเดิมที่มีอยู่ซึ่งสังเกตพบ แล้วจึงทำการปรับปรุงหรือตัดออกไป หรือยกเลิกโมเดลหรือสมมุติฐานนั้น ให้มีความสอดคล้องกับข้อมูลที่ได้จากการสังเกตหรือการวัดครั้งใหม่ ^{๑๐๔}

วิธีการทางวิทยาศาสตร์ มีการนำเสนอไว้ เป็น ๔ ขั้นตอนบ้างและ ๕ ขั้นตอนบ้าง ในงานวิจัยนี้ จะได้สรุปไว้เป็น ๔ ขั้นตอน ได้แก่ ๑) ขั้นตอนการกำหนดประเด็นปัญหา การระบุปัญหา, ๒) ขั้นตอนการตั้งสมมุติฐาน, ๓) ขั้นตอนการรวบรวมข้อมูล ตรวจสอบ ทำการทดลอง และ ๔) ขั้นตอนวิเคราะห์ข้อมูลและการสรุปคำตอบของปัญหา ^{๑๐๕} และเพื่อเป็นการยืนยันความถูกต้องของคำตอบ ความรู้ใหม่ หรือสิ่งที่ค้นพบ จะต้องมีการทดลองในขั้นตอนต่อไปในการพิสูจน์และทำให้สิ่งที่พบนั้นมีความน่าเชื่อถือ^{๑๐๖} ดังนั้นจึงต้องมีการทำการพิสูจน์ ทดลองซ้ำ จึงจะสรุปเป็น “ทฤษฎี” ที่ค้นพบใหม่ได้

^{๑๐๒} สรศักดิ์ แพรคำ, **ทักษะกระบวนการทางวิทยาศาสตร์**, (อุบลราชธานี : สถาบันราชภัฏอุบลราชธานี, ๒๕๔๔), หน้า ๑๔-๑๖.

^{๑๐๓} Lerner, K.Lee., and Lerner, Brenda Wilmoth, **Gale Encyclopedia of Science, Volume 5**, 3ed Edition, (Farmington Hills : The Gale Group, 2004), p. 3536.

^{๑๐๔} อ้างแล้ว.

^{๑๐๕} สรศักดิ์ แพรคำ, **ทักษะกระบวนการทางวิทยาศาสตร์**, (อุบลราชธานี : สถาบันราชภัฏอุบลราชธานี, ๒๕๔๔), หน้า ๑๔-๑๖.

^{๑๐๖} Stoker, H. Stephen, **Chemistry A Science for Today**, (New York : Collier Macmillan, 1989), p. 13-16.

กล่าวโดยสรุป หลักการของการสอนทางวิทยาศาสตร์ เป็นหลักการสอนอย่างมีเหตุผล สอนให้ผู้เรียน มีการศึกษาอย่างเป็นระบบ ให้ได้มาซึ่งความรู้ที่น่าเชื่อถือได้ ได้ความรู้ที่สามารถพิสูจน์ได้ ให้เห็นโดยประจักษ์ด้วยประสาทสัมผัสทั้งห้า โดยวิธีการสอนเป็นไปตามขั้นตอนของ “วิธีการทางวิทยาศาสตร์”

๒.๓.๒ เป้าหมายของการสอนทางวิทยาศาสตร์

การสอนวิชาวิทยาศาสตร์นั้น ผู้เรียนจะเกิดการเรียนรู้ การเปลี่ยนแปลง การฝึกฝน ให้มีความเป็นนักวิทยาศาสตร์ มีหลักการเพื่อการพัฒนาให้ผู้เรียนได้เกิดความรู้ ความชำนาญ ในแง่ทักษะ กระบวนการทางวิทยาศาสตร์ (Scientific Process Skill) และ การมีเจตคติทางวิทยาศาสตร์ (Scientific Attitude)

ทักษะกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ คือ ความสามารถในการใช้กระบวนการทางวิทยาศาสตร์ต่างๆ เพื่อการแสวงหาความรู้หรือการแก้ปัญหา จากการปฏิบัติ การฝึกฝน และการคิดอย่างเป็นระบบ

ทักษะกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ สามารถจำแนกได้ ๑๓ ประเภท^{๑๐๗}, ^{๑๐๘} ซึ่งเป็นทักษะ ความสามารถ ของผู้ที่ศึกษาการเรียนรู้ด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ ได้แก่ ทักษะการสังเกต (Observing) การจำแนกประเภท (Classifying) การวัด (Measuring) การคำนวณหรือการใช้ตัวเลข (Calculating or Using number) ความสัมพันธ์ระหว่างสเปซ และเวลา^{๑๐๙} (หรือความสัมพันธ์ระหว่างมิติกับมิติและมิติเวลา) (Using space/time relationship) การจัดทำและสื่อความหมาย ข้อมูล (Communicating) การลงความเห็น (Inferring) การพยากรณ์หรือการทำนาย (Predicting)^{๑๑๐} การตั้งสมมุติฐาน (Formulating hypothesis) การกำหนดและควบคุมตัวแปร (Controlling variable) การกำหนดนิยามเชิงปฏิบัติการ (Defining operationally) การทดลอง

^{๑๐๗} สรศักดิ์ แพรคำ, **ทักษะกระบวนการทางวิทยาศาสตร์**, (อุบลราชธานี : สถาบันราชภัฏอุบลราชธานี, ๒๕๔๔), หน้า ๓๔.

^{๑๐๘} ญัตติยาภรณ์ หยกอุบล, **สอนให้คิดด้วยจิตวิทยาศาสตร์**, (นนทบุรี : บุ๊คพอยท์, ๒๕๕๕), หน้า ๑๕๕.

^{๑๐๙} ทักษะความสัมพันธ์ระหว่างสเปซและเวลา หมายถึง ความชำนาญในการหาความสัมพันธ์ระหว่างรูป ๑ มิติ ๒ มิติ และ ๓ มิติ การระบุ รูป รูปทรง ขนาด ตำแหน่ง ทิศทางการเคลื่อนที่ของวัตถุที่เวลาต่างๆ

^{๑๑๐} การพยากรณ์ หมายถึง การคาดคะเนสิ่งที่จะเกิดขึ้นล่วงหน้า โดยอาศัยข้อมูล ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นซ้ำๆ กฎ ทฤษฎี ในเรื่องนั้น (สรศักดิ์ แพรคำ, **ทักษะกระบวนการทางวิทยาศาสตร์**, (อุบลราชธานี : สถาบันราชภัฏอุบลราชธานี, ๒๕๔๔), หน้า ๑๗-๒๑)

(Experimenting) และการตีความหมายข้อมูลและการลงข้อสรุป (Interpreting data and conclusion)

เจตคติทางวิทยาศาสตร์^{๑๑๑} (Scientific Attitude) เป็นองค์ประกอบที่สำคัญของการค้นพบองค์ความรู้หรือการเรียนรู้ทางวิทยาศาสตร์ หมายถึง ลักษณะนิสัย ลักษณะจิตใจ ลักษณะการคิด ความเห็น ที่เป็นตัวกำหนดการคิด การตัดสินใจ และการกระทำ เพื่อตอบสนองต่อเนื้อหาวิชาและกิจกรรมทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งลักษณะนิสัยที่มีเจตคติทางวิทยาศาสตร์ จำแนกได้ ๙ ประการ ดังนี้

- (๑) ความมีเหตุผล การแสดงความเห็น การอ้างอิงหลักฐาน และการเห็นคุณค่าในเหตุผล
 - (๒) ความอยากรู้อยากเห็น การหาความรู้ใหม่ๆ และการเห็นความสำคัญของการแสวงหาข้อมูล ความรู้
 - (๓) ความรับผิดชอบ ต่อการปฏิบัติหน้าที่ การใช้และรักษาวัสดุอุปกรณ์ การปฏิบัติการทดลอง ทำกิจกรรม อย่างไม่ทอดทิ้ง
 - (๔) ความร่วมมือในการทำงาน ร่วมกับผู้อื่น ความตั้งใจ ความอดทน ความเสียสละ
 - (๕) ความใจกว้างในการรับฟังความคิดเห็น การยอมรับการปรับปรุง เปลี่ยนแปลง
 - (๖) ความซื่อสัตย์ ในการนำเสนอผลการทดลอง การควบคุมตัวแปรอย่างรัดกุม การบันทึกข้อมูลตามเป็นจริงอย่างละเอียดถูกต้อง และเห็นคุณค่าของการเสนอข้อมูลตามความจริง
 - (๗) ความมีระเบียบรอบคอบ ต่อการปฏิบัติตามกติกา ด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ ตามขั้นตอนการทดลอง และการใช้วิจารณ์ญาณก่อนการตัดสินใจ
 - (๘) ความประหยัด ในการเลือกใช้วัสดุอุปกรณ์ที่เหมาะสม คำนวณค่า เท่าที่จำเป็น การรักษาซ่อมบำรุง และการใช้เวลาอย่างเป็นประโยชน์
 - (๙) ความคิดสร้างสรรค์ ในการออกแบบการทดลอง การบันทึกและรายงานผล การเลือกใช้จัดหาวัสดุทดแทน การตั้งคำถาม การคาดคะเน การเป็นนักคิดค้น นักเทคโนโลยี
- การสอนทางวิทยาศาสตร์ มุ่งเน้นให้ผู้เรียน เกิดการพัฒนาความเป็นนักวิทยาศาสตร์ ให้มีทักษะกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ ทั้ง ๑๓ ประเภท และพัฒนาทางความคิดให้มีเจตคติทางวิทยาศาสตร์ ทั้ง ๙ ประการ ดังกล่าวข้างต้น

^{๑๑๑} สรศักดิ์ แพรคำ, **ทักษะกระบวนการทางวิทยาศาสตร์**, (อุบลราชธานี : สถาบันราชภัฏอุบลราชธานี, ๒๕๕๔), หน้า ๑๗-๒๑.

แนวคิดทางวิทยาศาสตร์มุ่งเน้นการทำให้การคาดการณ์เกี่ยวกับปรากฏการณ์ธรรมชาติได้อย่างถูกต้อง^{๑๑๒} ในการศึกษาวิชาความรู้ทางวิทยาศาสตร์ มุ่งหมายให้ผู้เรียน เกิดความรู้ ความเข้าใจ เกิดทักษะ ความสามารถ ความชำนาญ โดยผ่านการศึกษาด้วยกระบวนการ วิธีการสอนในรูปแบบต่างๆ อาศัยการอ่าน การฟัง การคิด การพูด การเขียน การลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง ทำให้ผู้เรียนได้พัฒนาความรู้ ความสามารถในศาสตร์ วิชา สาขา หรือ ปฏิบัติการในเรื่องนั้นๆ ซึ่งอาจจะต้องใช้เทคนิค กลวิธีหรืออุปมา ประกอบการสอน เพื่อให้การสอนนั้นบรรลุจุดมุ่งหมาย

จุดมุ่งหมายของการสอนทางวิทยาศาสตร์ เป็นไปเพื่อเปลี่ยนพฤติกรรมของผู้เรียนในแง่เพื่อเป็นการให้ความรู้ การให้การอบรม การให้ทักษะความชำนาญ การให้คำสั่ง และการให้คำแนะนำ^{๑๑๓}

กล่าวโดยสรุป เป้าหมายของการสอนความรู้ทางวิทยาศาสตร์ หรือ เป้าหมายของการสอนวิชาวิทยาศาสตร์ในสาขาต่างๆ มีเป้าหมายอยู่ที่การพัฒนาให้ผู้เรียน มีทักษะกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ มีเจตคติทางวิทยาศาสตร์ มีความรู้ระดับลึกซึ้ง มีประสบการณ์ กล่าวคือ เข้าใจในหลักทฤษฎี หรือกฎของธรรมชาติ ในหัวเรื่องนั้นๆ สามารถใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์ (Scientific Method) นำองค์ความรู้ไปแก้ไขปัญหา ในการดำเนินชีวิต ที่เกี่ยวข้องกับทางวัตถุ ได้แก่ สสาร พลังงาน รวมทั้งที่เกี่ยวข้องกับสิ่งมีชีวิต (ทางฝ่ายร่างกาย) ตลอดจนสามารถคิดค้น สร้างสรรค์องค์ความรู้ใหม่ นวัตกรรม ที่จะช่วยแก้ปัญหาและพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษย์ได้ กล่าว ได้รับความรู้ที่ได้รับถ่ายทอดจากครูอาจารย์ หรือการอ่านการศึกษาค้นคว้าด้วยตนเอง ได้รับความรู้จากการคิด พิจารณาตามเหตุผล และพัฒนาความรู้ให้เกิดมีในตนเองระดับลึกซึ้ง (Insight) ซึ่งสามารถประยุกต์และต่อยอดองค์ความรู้ต่อไปได้

๒.๓.๓ วิธีการสอนทางวิทยาศาสตร์

คำนิยามดั้งเดิมของคำว่า “การสอน” (Teaching) ที่ให้ไว้ โดย John Dewey ตั้งแต่ปี ค.ศ. ๑๙๑๖ ว่า “การสอน คือ การออกแบบสิ่งแวดล้อมเพื่อให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ผ่านการปฏิสัมพันธ์กับ

^{๑๑๒} Lerner, K.Lee., and Lerner, Brenda Wilmoth, **Gale Encyclopedia of Science, Volume 5**, 3ed Edition, (Farmington Hills : The Gale Group, 2004), p.3536.

^{๑๑๓} คณะกรรมการกลุ่มผลิตชุดวิชาวิทยาการการสอน มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, **เอกสารการสอนชุดวิชา วิทยาการการสอน เล่มที่ ๑ หน่วยที่ ๑-๗**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๒๙), หน้า ๑๖-๑๗.

สิ่งแวดล้อมนั้น โดยที่ผู้เรียนเป็นผู้เรียนรู้ด้วยตนเอง” รูปแบบการสอน (Model of Teaching) จึงเป็นการอธิบายสิ่งแวดล้อมของการเรียนรู้รวมถึงการแสดงออกของครูผู้สอน^{๑๑๔}

นักวิชาการด้านศึกษาศาสตร์ให้ความหมายคำว่า “วิธีการสอน” โดยให้ความสำคัญที่ขั้นตอนและลักษณะเฉพาะของวิธีการสอน^{๑๑๕} การบรรจุจุดประสงค์ในการสอน ^{๑๑๖, ๑๑๗} คำนิยามของ “วิธีการสอน” เรียบเรียงใหม่ได้ว่า หมายถึง กิจกรรมที่มีลักษณะเป็นกระบวนการ ดำเนินการอย่างมีขั้นตอน อย่างมีลักษณะเฉพาะ ในการถ่ายทอดองค์ความรู้ จาก “ผู้รู้” ไปยัง “ผู้เรียนรู้” เพื่อบรรลุจุดประสงค์ของการเรียนรู้ที่วางไว้

การสอนเป็นทั้งศาสตร์และศิลป์ที่ครูผู้สอนจะต้องฝึกฝนในทั้งสองด้านนี้ ครูผู้สอนจะต้องศึกษาวิจัยวิธีการสอนและการเรียนรู้อยู่เสมอ โดยเลือกสรรวิธีการมาปฏิบัติ เพื่อพัฒนาการเรียนรู้ของผู้เรียน การสอนอยู่บนพื้นฐานของวิธีการทางวิทยาศาสตร์ การฝึกฝนจะต้องอาศัยผลการวิจัยและหลักฐานทางวิทยาศาสตร์ การสอนยังอาศัยศิลปะเป็นพื้นฐานเช่นกัน ประสิทธิภาพของครูผู้สอนและความรู้ที่ได้จากการปฏิบัติเป็นสิ่งที่มีความสำคัญ^{๑๑๘}

วิธีสอนตามหลักศึกษาศาสตร์มีได้หลากหลายวิธี ทิศนา ขัมมณี^{๑๑๙} รวบรวมวิธีการสอนที่นิยมใช้กันมากในการสอนสาระความรู้วิชาต่างๆ ๑๔ วิธี^{๑๒๐} และ Dr. Zenger F. Weldon และ

^{๑๑๔} Joyce, Bruce, Weil, Marcha, and Calhoun, Emily, **Models of Teaching**, 7th edition, (Boston : Pearson Education, 2004), p. 24-25.

^{๑๑๕} ทิศนา ขัมมณี, **๑๔ วิธีสอน สำหรับครูมืออาชีพ**, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๗.

^{๑๑๖} อารณ ใจเที่ยง, **หลักการสอน**, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๐), หน้า ๙๓.

^{๑๑๗} วาริ ธีระจิตร, **การพัฒนาการสอนสังคมศึกษาระดับประถมศึกษา**, (กรุงเทพมหานคร: ครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๐), หน้า ๕๐.

^{๑๑๘} Arends, Richard I. **Learning to Teach**, 8th edition, (New York : McGraw-Hill, 2009), p. 1-8.

^{๑๑๙} ทิศนา ขัมมณี, **๑๔ วิธีสอน สำหรับครูมืออาชีพ**, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๙.

^{๑๒๐} วิธีสอน ๑๔ วิธี ได้แก่ การบรรยาย การสาธิต การทดลอง การนิรนัย การอุปนัย การไปทัศนศึกษา การอภิปรายกลุ่มย่อย การแสดงละคร การแสดงบทบาทสมมุติ การใช้กรณีตัวอย่าง การใช้เกม การใช้สถานการณ์จำลอง โดยใช้ศูนย์การเรียนรู้ และโดยใช้บทเรียนแบบโปรแกรม

Zenger K. Sharon ได้แจกแจงวิธีสอนได้มากถึง ๕๗ วิธี (วีระ ไทยพานิช^{๑๒๑} แปลจากหนังสือ “57 Ways To Teach”) ซึ่งวิธีสอน ทั้ง ๕๗ วิธีนี้ สามารถแบ่งกลุ่มได้เป็น ๕ กลุ่ม ดังนี้ (๑) วิธีการสอนเกี่ยวกับการนำเสนอและการปฏิบัติ (๒) วิธีการกลุ่ม (๓) วิธีเกี่ยวกับการละคร (๔) วิธีการใช้วัตถุเป็นสื่อการสอน (๕) วิธีการสอนแบบการแก้ปัญหา

วิธีการสอนที่มีการนำมาใช้ในการสอนทางวิทยาศาสตร์ ได้หลายวิธี^{๑๒๒} ดังนี้ วิธีการสอนโดยการบรรยาย วิธีการสอนโดยใช้การอภิปรายกลุ่มย่อย วิธีการสอนโดยการอภิปรายกลุ่มย่อย วิธีการสอนโดยใช้การสาธิต วิธีการสอนโดยใช้การทดลอง วิธีการสอนโดยใช้การทดลอง วิธีการสอนโดยใช้การนิรนัย วิธีการสอนโดยใช้อุปนัย และวิธีการสอนโดยใช้การไปทัศนศึกษา

วิธีการสอนทางวิทยาศาสตร์ เป็นวิธีการที่ครูอาจารย์ หรือนักวิทยาศาสตร์ และนักวิจัยทางด้านวิทยาศาสตร์ ใช้ในการถ่ายทอดองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ และสร้างให้ผู้เรียนเป็นนักวิทยาศาสตร์ หรือครู-อาจารย์ผู้สอนวิชาวิทยาศาสตร์ ดังนั้น วิธีการสอน จึงควรเป็นวิธีการให้ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ ที่อาศัยหลักการทางวิทยาศาสตร์ ได้แก่หลักการสอนอย่างเป็นเหตุเป็นผล ที่สามารถพิสูจน์ได้ด้วยประสาทสัมผัสทั้งห้า และอาศัยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ ทั้งนี้เพื่อส่งเสริมการปลูกฝังเจตคติทางวิทยาศาสตร์ และพัฒนาทักษะกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ให้กับผู้เรียน

ผู้ที่เรียนรู้ด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ จึงเป็นผู้ที่ได้รับความรู้จากประสบการณ์ของนักวิทยาศาสตร์รุ่นก่อน จากการอ่านหรือการฟังบรรยาย ในเนื้อหา ทฤษฎี หลักการ องค์ความรู้ ที่ได้ค้นพบมาก่อนแล้ว แล้วนำมาคิดวิเคราะห์ การใช้วิจารณ์ญาณ และยังได้รับความรู้ผ่านประสบการณ์ตนเอง ที่ได้ทำการทดลองด้วยตนเอง ให้เห็นจริงตามได้โดยประจักษ์ หากไม่สามารถทำการทดลองได้เอง โดยมีข้อจำกัดเรื่องเครื่องมือวิทยาศาสตร์ ในวิเคราะห์วิจัย หรือทุนทรัพย์ ผู้เรียนก็สามารถใช้การคิดวิเคราะห์ด้วยหลักการ เหตุผล ประกอบกับทฤษฎีเดิม เพื่อทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจตามได้

ดังนั้นผู้เรียนรู้ด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ จะได้รับการพัฒนาให้มีทักษะทางวิทยาศาสตร์ และเจตคติทางวิทยาศาสตร์ เป็นคนช่างสังเกต คิดคำนวณ การทำงานอย่างมีหลักการ เป็นคนมีเหตุผล ไม่เชื่ออะไรง่ายๆ จะเชื่อถือข้อมูลข่าวสารที่น่าเชื่อถือได้ จากตำรา วารสารวิชาการ หรือจะเชื่อถือได้ก็เมื่อตนเองได้ประจักษ์ คือ การใช้ประสาทสัมผัสทั้งห้า (ตา หู จมูก ลิ้น และกาย)

^{๑๒๑} วีระ ไทยพานิช, ๕๗ วิธีการสอน, กรุงเทพมหานคร : คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัย

เกษตรศาสตร์, ๒๕๒๙, หน้า ๑-๑๖๕.

^{๑๒๒} ทิศนา ขัมมณี, ๑๔ วิธีสอน สำหรับครูมืออาชีพ, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๑๙-๕๕.

วิธีการสอน การถ่ายทอดองค์ความรู้เกี่ยวกับกฎทางวิทยาศาสตร์ มีรูปแบบการสอนเป็นไปตามการสอนวิทยาศาสตร์ใน สาขาต่าง ๆ เป็นดังนี้

(๑) การเรียนรู้ภาคทฤษฎี โดยวิธีการบรรยายในห้องเรียน และโดยวิธีการให้ผู้เรียนศึกษาจากตำรา เพิ่มเติม ทั้งตำราภาษาไทย ตำราภาษาอังกฤษ ซึ่งอาจารย์ผู้สอนมักจะแนะนำหนังสือประกอบการเรียน ไว้ในเอกสารเค้าโครงประกอบการสอน

(๒) การเรียนรู้ภาคปฏิบัติ โดยการเรียนในห้องปฏิบัติการ มีอุปกรณ์เครื่องมือทางวิทยาศาสตร์ประกอบ อุปกรณ์เครื่องมือในทางวิศวกรรม ประกอบการสอน ใช้วิธีการสอนโดยการสาธิต และ/หรือ ใช้วิธีการสอนแบบการทดลอง ซึ่งจะมีขั้นตอนการศึกษา เป็นไปตามวิธีการทางวิทยาศาสตร์^{๑๒๓}

(๓) การเรียนรู้ให้เข้าใจมากยิ่งขึ้นโดยการใช้แก้โจทย์ปัญหาทั้งคำถามในเชิงทฤษฎีและคำถามเชิงการคำนวณรวมทั้งการประยุกต์ไปใช้ประโยชน์ โดยในแต่ละบทของวิชานี้ จะมีคำถามการคำนวณและแสดงการแก้โจทย์ปัญหาเป็นตัวอย่าง และมีคำถามท้ายบทไว้ให้ผู้ฝึกฝนเพิ่มเติม

(๔) การเรียนรู้โดยวิธีทำโครงงาน วิธีนี้สำหรับนักศึกษาระดับปริญญาตรี ชั้นปีที่ ๔ หรือสำหรับการศึกษาเป็นโครงการวิจัย เป็นวิทยานิพนธ์ สำหรับนักศึกษาระดับปริญญาโท และ ปริญญาเอก โดยที่นักศึกษาผู้ที่มีความสนใจเป็นพิเศษในการใช้หลักการ กฎทางอุณหพลศาสตร์ในการประยุกต์ การพัฒนา ตั้งเป็นหัวข้อวิจัยเพื่อการศึกษาอย่างลึกซึ้ง

กล่าวโดยสรุป วิธีการสอนทางวิทยาศาสตร์ เป็นวิธีการสอนองค์ความรู้ วิชาต่างๆ ที่จะอาศัยหลักการทางวิทยาศาสตร์ กล่าวคือ การสอนอย่างมีเหตุผล การสอนให้ศึกษาและปฏิบัติ ด้วยการพิสูจน์ทดลองให้เห็นโดยประจักษ์ด้วยประสาทสัมผัสทั้งห้า โดยผู้สอนได้ใช้วิธีการสอนอย่างเป็นระบบตามวิธีการทางวิทยาศาสตร์ในการสอน และสอนให้ผู้เรียนได้ใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์เช่นกันในการศึกษาเรียนรู้ สามารถใช้วิธีการในการสอนได้หลายวิธี โดยเลือกใช้ได้ตามวัตถุประสงค์ และพื้นฐานความรู้ของผู้เรียน ได้แก่ การบรรยาย การสาธิต การสัมมนาเชิงปฏิบัติการ การทดลอง และการใช้โครงงาน เป็นต้น ทั้งนี้ เพื่อให้ผู้เรียนได้ฝึกฝน เรียนรู้ และได้ประสบการณ์ เช่นเดียวกันกับผู้ค้นพบองค์ความรู้นี้ เพื่อให้เห็นการเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติ เป็นไปตามธรรมชาติ ความเป็นจริงตามธรรมชาติ เป็นผู้ที่มีทักษะทางวิทยาศาสตร์ และเจตคติทางวิทยาศาสตร์

^{๑๒๓} วิธีการทางวิทยาศาสตร์ ประกอบด้วย ๔ ขั้นตอน คือ ๑) การกำหนดปัญหา, ๒) ตั้งสมมุติฐาน, ๓) การทำการทดลอง และ ๔) การอภิปรายสรุปผลการทดลอง

๒.๔ เปรียบเทียบพุทธวิธีการสอนกับวิธีการสอนทางวิทยาศาสตร์

การศึกษาเปรียบเทียบพุทธวิธีการสอนและวิธีการสอนทางวิทยาศาสตร์ พิจารณาเปรียบเทียบ ๓ ประเด็น คือ หลักการ วิธีการ และเป้าหมายของการสอน สรุปได้ดังนี้

ในแง่หลักการ มีส่วนที่สอดคล้องกัน ดังนี้ คือ เป็นการสอนในเรื่องที่มีความน่าเชื่อถือ เป็นเรื่องที่เป็นจริงตามธรรมชาติ สอนให้เห็นถึงเหตุว่า เป็นอย่างนี้ ผลก็เกิดขึ้นอย่างนี้ แสดงถึงความมีเหตุผล (Rationality) และความสัมพันธ์ของสาเหตุกับผลลัพธ์ (Causality) โดยที่การสอนนั้น

(๑) เป็นการสอนที่เป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ผู้เรียน ได้รับความรู้ ได้สร้างเสริมทักษะ กระบวนการทางวิทยาศาสตร์ ได้แก่ การสังเกต การลงความเห็น การสรุปความ เป็นต้น และพัฒนาเจตคติทางวิทยาศาสตร์ เช่น การมีเหตุผล มีความซื่อสัตย์ และมีความคิดสร้างสรรค์ เป็นต้น

(๒) เป็นการสอนอย่างเป็นระบบตามวิธีการทางวิทยาศาสตร์ ที่ประกอบด้วย การกำหนดปัญหา ตั้งสมมุติฐาน การทำการทดลอง การอภิปรายสรุปผลการทดลอง

หลักการสอนในบางส่วน มีความแตกต่างอยู่บ้าง คือ เกณฑ์ในการพิจารณาความน่าเชื่อถือ การพิจารณาให้เห็นจริงตามในเนื้อหาที่สอนนั้น ในพุทธวิธีการสอนมีหลักเกณฑ์การปลงใจเชื่อที่ลึกซึ้งกว่า แม้แต่ดาร์กก็ยังไม่ให้ตนปลงใจเชื่อ ตามหลักกาลามสูตร^{๑๒๔} โดยต้องพิสูจน์ด้วยการปฏิบัติด้วยตนเองเสียก่อน ซึ่งวิธีการพิสูจน์นั้น ยอมรับการเห็นโดยประจักษ์แจ้งแก่อายตนะทั้ง ๖ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ ในขณะที่การสอนทางวิทยาศาสตร์นั้นยอมรับเชื่อถือองค์ความรู้ที่บันทึกในตำราที่มีความน่าเชื่อถือได้ ส่วนการพิสูจน์ให้เห็นโดยประจักษ์ จะยอมรับการพิสูจน์ด้วยประสาทสัมผัสทั้ง ๕ คือ ตา หู จมูก ลิ้น และกาย

การพิจารณาในแง่วิธีการ พบว่า มีการใช้วิธีการสอนที่ไม่แตกต่างกัน ได้แก่ วิธีการสอนโดยใช้การบรรยาย ใช้การสนทนา (อภิปราย) หรือการซักถาม ใช้การทดลอง ใช้กลวิธีสร้างความเข้าใจด้วยการตั้งคำถาม การแนะนำให้ท่องจำ มีเทคนิคการสร้างแรงจูงใจในการเรียนด้วยการบอกวัตถุประสงค์ หรือประโยชน์ที่จะได้รับการเรียนรู้

เป้าหมายของการสอนของพุทธวิธีการสอนหลักพุทธธรรม และวิธีการสอนทางวิทยาศาสตร์ นี้ มุ่งให้ผู้เรียนเกิดความรู้ในระดับการฟัง (สุตะมยปัญญา) ความรู้จากการพิจารณาด้วยเหตุผล (จินตามยปัญญา) เช่นเดียวกัน แต่สำหรับพุทธวิธีการสอนเรื่องหลักอิทัปปัจจยตา ยังมุ่ง

^{๑๒๔} อย่าปลงใจเชื่อด้วยการฟังตามกันมา, การถือสืบๆ กันมา, การเล่าลือ, การอ้างตำราหรือคัมภีร์, ตรรกะ (การคาดคะเน), การอนุมาน, การคิดตรงตามแนวเหตุผล, เข้าได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้แล้ว, มองเห็นรูปลักษณะน่าจะเป็นไปได้, ท่านสมณะนี้เป็นครูของเรา; ดูรายละเอียดใน อง.ติก.(ไทย) ๒๐/๖๗/๒๖๖.

ให้เกิดปัญญาในขั้นสูง คือ ภาวนามยปัญญา ซึ่งเป็นความรู้ที่ผ่านประสบการณ์ด้วยตนเอง เกิดญาณทัศนะ ถอนความยึดมั่นถือมั่น ตัดอวิชชาได้ พ้นทุกข์ได้อย่างสิ้นเชิง กล่าวคือ มรรค ผล นิพพาน

วิธีการสอนทางวิทยาศาสตร์ มุ่งเน้นให้ผู้เรียนมีความรู้ในตนเองอย่างลึกซึ้ง สามารถใช้แก้ไขปัญหา สร้างนวัตกรรม ค้นพบองค์ความรู้ใหม่ได้ ซึ่งสามารถแก้ไขและป้องกันปัญหาที่เกี่ยวข้องทางฝ่ายวัตถุอย่างเดียว จึงช่วยจัดและป้องกันความทุกข์ทางร่างกายเท่านั้น ส่วนความทุกข์ทางใจนั้น องค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ไม่สามารถกำจัดได้

เบอร์ทรันด์ รัสเซลล์ ยอดนักปรัชญาอังกฤษยุคปัจจุบัน ได้กล่าวถึงพระพุทธศาสนากับวิธีการทางวิทยาศาสตร์ ไว้ว่า “พระพุทธศาสนาเป็นการผสมผสานปรัชญาแบบคาดการณ์และแบบวิทยาศาสตร์ สนับสนุนวิธีการทางวิทยาศาสตร์ เป็นวิธีการแบบเหตุผล สามารถทำในสิ่งที่วิทยาศาสตร์ยังทำไม่ได้ ด้วยเหตุที่มีข้อจำกัดเรื่องสมรรถนะของเครื่องมือแสวงหาความจริงของวิทยาศาสตร์ นั่นคือการเอาชนะใจตนเอง”^{๑๒๕} จากคำกล่าวของนักปราชญ์ท่านนี้ แสดงให้เห็นในเชิงว่าวิธีการในการศึกษาเรียนรู้ในทางพระพุทธศาสนา มีความสอดคล้องกับวิธีการทางวิทยาศาสตร์ เป็นวิธีการแบบมีเหตุผล ดังนั้น หากจะพิจารณาในแง่พุทธวิธีการสอน พระพุทธองค์ทรงใช้วิธีการสอนที่มีเหตุผล และสอนให้ผู้เรียนศึกษาโดยทดลองปฏิบัติตามพระพุทธองค์ ซึ่งเป็นวิธีการที่สอดคล้องกับวิธีการทางวิทยาศาสตร์ที่มีใช้กันในปัจจุบัน ซึ่งพระพุทธองค์ได้ใช้วิธีการนี้มาก่อนแล้ว เพื่อให้เกิดความรู้ขึ้นมาในตนเอง จึงจะเชื่อและศรัทธาต่อพระองค์ ในพระธรรมคำสอนของพระองค์

๒.๕ กรณีตัวอย่างพุทธวิธีการสอนตามหลักวิทยาศาสตร์

พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นก่อนการค้นพบความรู้ทางวิทยาศาสตร์ เมื่อพิจารณาโดยหลักการและวิธีการทางวิทยาศาสตร์แล้ว การค้นพบ การศึกษา การสอน เพื่อให้เกิดความรู้ทางพระพุทธศาสนา ก็มีหลักการเช่นเดียวกับ หลักการที่วิทยาศาสตร์ใช้อยู่

วิธีการสอนทางวิทยาศาสตร์ เป็นการสอนเพื่อให้เกิดการศึกษา สังเกต เรียนรู้ ธรรมชาติ และปรากฏการณ์ของธรรมชาติ จากสิ่งที่ปรากฏหรือมีอยู่จริง มองเห็นได้หรือตรวจวัดค่าได้ และทำการค้นคว้า พิสูจน์ ทดลอง เพื่อแก้ไขปัญหา ให้ได้คำตอบ สาเหตุหรือเหตุผล โดยใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์ ประกอบด้วย (๑) ขั้นตอนการระบุปัญหา การสังเกต, (๒) ขั้นตอนการตั้งสมมติฐาน, (๓) ขั้นตอนการการพิสูจน์ ทดลอง ด้วยประสาทสัมผัสทั้งห้า หรือใช้เครื่องมือทางวิทยาศาสตร์, (๔) ขั้นตอนวิเคราะห์ผลและสรุปผลการศึกษา

^{๑๒๕} พระราชปัญญาเมธี (สมชัย กุศลจิตโต), พระพุทธเจ้าในสายตานักปราชญ์โลก, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : นิติธรรมการพิมพ์, ๒๕๕๖), หน้า ๕๐.

๒.๕.๑ วิธีการสอนเรื่องไตรลักษณ์ตามหลักการทางวิทยาศาสตร์

กรณีของ (๑) นางกิสาคอติ ผู้ที่ต้องสูญเสียลูก มาทูลขอยารักษาจากพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ได้ใช้อุบายให้ไปขอเมล็ดพันธุ์ผักกาดจากบ้านเรือนที่ไม่มีคนตายเลย ซึ่งนางก็ไม่สามารถหาได้ นางได้พบด้วยตนเองว่าไม่มีบ้านไหนเลยที่ไม่เคยมีคนตาย

กล่าวได้ว่าเป็นการแสดงธรรมในกฎไตรลักษณ์ เรื่องอนิจจัง ด้วยวิธีการให้นางกิสาคอติ ได้พบกับประสบการณ์โดยตรง ทำให้ตระหนักรู้ความจริงว่า ความตายนั้นเกิดแก่สรรพสัตว์ทั้งหลาย เป็นธรรมดา เป็นความรู้ที่เกิดขึ้นมาในตนด้วยการเข้าไปดูไปเห็นของจริงกับสายตาตนเอง และประจักษ์แจ้งแก่ใจ เปรียบเทียบได้กับการพิสูจน์ การทดลองทางวิทยาศาสตร์ จนได้ข้อสรุปออกมา

เมื่อนางได้บรรพชาเป็นภิกษุณีแล้ว นางยังได้พิจารณาเห็นการเกิดดับของเปลวประทีป จนกระทั่งเห็นการเกิดดับ ซึ่งเป็นการดูจากของจริง จนเห็นความจริง คือการเห็นกฎไตรลักษณ์ ด้วยวิธีการที่เรียกว่า “วิปัสสนา”^{๑๒๖} นั่นเอง ซึ่งการสอนเรื่องทางอมตะ ก็คือ หนทางแห่งการดับทุกข์ หรือ อริยมรรคมีองค์แปด ดังคำกล่าวของกิสาคอติเถรีที่ว่า “อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นข้อปฏิบัติให้ถึงอมตธรรม เราได้เจริญแล้ว แม้นิพพานเราก็ทำให้แจ้งแล้ว เราได้พบกระຈคือธรรมแล้ว”^{๑๒๗}

อีกตัวอย่างหนึ่งเป็นการสอนเรื่องไตรลักษณ์เช่นกัน คือ กรณีของ (๒) นางปฐาจารา ผู้สูญเสียคนในครอบครัวในเวลาไล่เลี่ยกัน สูญเสียสามี บุตร ๒ คน บิดามารดาและพี่ชาย ทำให้นางขาดสติราวกับคนวิกลจริต เมื่อพระพุทธเจ้าเรียกสตินางกลับคืนมา และสอนด้วยวิธีการยกอุปมา ทำให้เป็นจุดพลิกความคิดของนาง เมื่อได้สติกลับมาแล้ว ได้เห็นตระหนักรู้อย่างลึกซึ้ง ถึงอุปมาที่พระพุทธองค์ตรัส เปรียบเทียบน้ำตาของคนทั้งหลายที่ต้องสูญเสียคนอันเป็นที่รัก ที่มีปริมาณมากมายนักเมื่อเทียบกับน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ ทำให้นางเข้าใจอย่างลึกซึ้งว่า มีผู้คนเป็นจำนวนมากมายมหาศาลนักที่ต้องสูญเสียคนอันเป็นที่รัก หาใช่มีนางผู้เดียวไม่ ทำให้นางเห็นความเป็นธรรมดา ความไม่แน่นอน ความเป็นอนิจจัง จากการสอนในครั้งนี้ การยกตัวอย่างเชิงเปรียบเทียบ ก็ทำให้นึกภาพตามขึ้นได้จริงๆ คือรู้ประมาณได้จริงว่าน้ำในมหาสมุทรมากขนาดไหน แม้ไม่ได้เห็นของจริงอยู่ในขณะนั้น แต่ก็อาจเป็นประสบการณ์ที่เคยผ่านมาแล้ว เคยเห็นมาแล้ว หรือมโนภาพได้จริงๆ

เมื่อนางได้ทูลขอบวช ได้ชื่อว่า ปฐาจาราเถรี วันหนึ่งนางได้พิจารณาสาयน้ำเป็นอารมณ์ ขณะเทน้ำล้างเท้า ได้เกิดวิปัสสนาญาณว่า “สัตว์เหล่านี้ตายเสียในปฐมวัยก็มี เหมือนน้ำที่เราเทลง

^{๑๒๖} วิปัสสนา คือ การเห็นแจ้ง การเห็นตรงต่อความเป็นจริงต่อสภาวะธรรม; (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๗๓)

^{๑๒๗} ขุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๒๑๘/๕๙๑.

ครั้งแรก ตายเสียในมัชฌิมวัยก็มี เหมือนน้ำที่เราเทลงครั้งที่ ๒ ไหลไปกว่านั้น ตายเสียในปัจฉิมวัยก็มี เหมือนน้ำที่เราเทลงครั้งที่ ๓ ไหลไปไกลมากกว่านั้น”^{๑๒๘} ก็เห็นในครั้งนี่ เป็นการดูจากของจริงคือ สายน้ำที่ราดเทลงมา เห็นเชิงเปรียบเทียบได้กับเหล่าสัตว์ที่ตายในวัยต่างๆ ทุกๆวัย ทำให้เห็นความจริงความกฎไตรลักษณ์ได้ การสอนให้พบกับประสบการณ์จริง หรือการสอนด้วยการอุปมาให้คิดตาม ได้จริงๆ เป็นวิธีการสอนที่สอดคล้องกับหลักการและวิธีการทางวิทยาศาสตร์

๒.๕.๒ วิธีการสอนเรื่องปฏิจจสมุปบาทตามหลักการทางวิทยาศาสตร์

กรณีการสอนหลักปฏิจจสมุปบาท ที่เริ่มจากผัสสะ ทั้งสายการเกิดทุกข์และการดับทุกข์^{๑๒๙, ๑๓๐} เป็นการสอนให้รับรู้จากประสบการณ์จริง ตาเห็นรูปเกิดวิญญาณทางตา หูได้ยินเสียงเกิดวิญญาณทางหู จมูกได้กลิ่นเกิดวิญญาณทางจมูก ลิ้นได้รับรสเกิดวิญญาณทางลิ้น กายได้สัมผัสทางกาย (โผฏฐัพพะ) เกิดวิญญาณทางกาย และใจได้สัมผัสทางใจ (ธรรมารมณ) เกิดวิญญาณทางใจ ได้สัมผัสอะไรทางใดอยู่ในขณะจิตนั้นๆ ก็ให้ตามดูไปว่า เกิดเวทนาหรือไม่ เวทนาอะไร สุข ทุกข์ หรือ อทุกข์มสุข แล้วเกิดตัณหาอะไร อย่างไร ต่อเนื่องไปจนถึงเกิดความทุกข์หรือไม่อย่างไร การสอนด้วยวิธีหานี้ มีวิธีการเช่นเดียวกับการทดลองทางวิทยาศาสตร์ โดยใช้ร่างกายเป็นห้องทดลอง และใช้มโนวิญญาณเป็นเครื่องมือวัด

อีกกรณีหนึ่งคือการสอนหลักปฏิจจสมุปบาทแบบเริ่มจากอาหาร ๔ เป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา (ปุตตมังสสูตร^{๑๓๑}) โดยที่พระพุทธองค์ทรงสอนด้วยการอุปมาว่า อาหารทั้ง ๔ ได้แก่ กวฬิงการาหารเปรียบเหมือนเนื่อบุตร, ผัสสาหาร เปรียบเหมือนแม่โคที่ไม่มีหนังหุ้ม, มโนสญฺเจตนาหาร เปรียบเหมือนหลุมถ่านเพลิง, และวิญญาณาหาร เปรียบเหมือนนักโทษถูกประหารด้วยหอกถึง ๓๐๐ เล่ม เป็นการแสดงอุปมาที่ทำให้พิจารณา เห็นตามได้จริงด้วยมโนวิญญาณ รู้สึกได้จริงๆ หรือเห็นได้ด้วยความทรงจำเก่า แม้ว่าจะไม่ได้เห็นด้วยตาเป็นรูปธรรม

๒.๕.๓ วิธีการสอนเรื่องอานาปานสติตามหลักการทางวิทยาศาสตร์

พระพุทธเจ้าทรงสอนเรื่องการปฏิบัติอานาปานสติ มีหลักการสอนเรื่องที่เป็นจริง มีเหตุผลพิสูจน์ได้ เช่นเดียวกันกับวิธีการทดลองทางวิทยาศาสตร์ และมีเป้าหมายเพื่อการพ้นทุกข์โดยสิ้นเชิง

^{๑๒๘} ดุรายละเอียดใน ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑๒/๖๕๐.

^{๑๒๙} ดุรายละเอียดใน ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๑๓/๑๒๖.

^{๑๓๐} ดุรายละเอียดใน ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๐๖/๑๑๙.

^{๑๓๑} ดุรายละเอียดใน ส.นิ. ๑๖/๖๓/๑๑๙.

ด้วยการปฏิบัติอานาปานสติภาวนา ๑๖ ขั้น อย่างสมบูรณ์ มีวิธีการปฏิบัติอย่างละเอียด โดยมีร่างกายและจิตใจ หรือ ชันธห้า และใช้ลมหายใจนี้เป็นเครื่องมือสำคัญในการทดลอง เทียบได้กับ ปฏิบัติการทางวิทยาศาสตร์ได้ ซึ่งเป็นไปตามวิธีการทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งวิธีการสอนเรื่องอานาปานสติภาวนา สามารถแจกแจงอย่างเป็นขั้นตอนได้ดังนี้

(๑) การกำหนดหัวข้อการสอนเรื่อง “อานาปานสติภาวนา”

(๒) การกำหนดวัตถุประสงค์ เป้าหมายหรือประโยชน์ที่จะได้รับ ซึ่งพระพุทธองค์ได้แสดงอานิสงส์ของอานาปานสติไว้เป็นอย่างมาก และตรัสในหลายลักษณะ ได้แก่ “อานาปานสติ อันบุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมทำให้สติปัญฐาน ๔ บริบูรณ์ ย่อมทำให้โพชฌงค์ ๗ บริบูรณ์ และย่อมทำให้วิชาและวิมุตติบริบูรณ์”^{๑๓๒} ซึ่งสรุปได้ว่า “อานาปานสติสมาธิ ที่ภิกษุเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นอาสวะ” ซึ่งภิกษุผู้เป็นเสขะ ยังบรรลुरुหัตถผลปรารณา ส่วนภิกษุผู้เป็นอรหัตตชีนาสพ อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ปลงภาระแล้ว สิ้นภวสังโยชน์^{๑๓๓} แล้ว หลุดพ้นแล้ว เพราะรู้โดยชอบ “อานาปานสติสมาธิที่ภิกษุนั้นเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความอยู่เป็นสุขในปัจจุบันและเพื่อมีสติสัมปชัญญะ”^{๑๓๔}

(๓) บอกขั้นตอนการปฏิบัติทดลองที่ชัดเจน โดยที่พระองค์ทรงแนะนำทั้งสถานที่ การปฏิบัติ วิธีการเตรียมตัวในการนั่งสมาธิ และขั้นตอนการปฏิบัติอานาปานสติภาวนาทั้ง ๑๖ ขั้นตอน อย่างละเอียด^{๑๓๕}

(๔) การประเมินผลและการสรุปผลการปฏิบัติ พระพุทธองค์ได้ทรงบอกถึงผลที่จะได้รับแล้ว ซึ่งผู้ปฏิบัติก็จะรับรู้ได้ด้วยอายตนะทั้งหกในตนเอง ด้วยตนเองว่าได้รับผลเป็นอย่างไร.

^{๑๓๒} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๔๗/๑๘๗.

^{๑๓๓} สังโยชน์ ๑๐ หมายถึง กิเลสอันผู้ใจสัตว์ หรือ ธรรมที่มีดสัตว์ไว้กับวัฏฏทุกข์ แบ่งเป็น (ก) โอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ หรือสังโยชน์เบื้องต่ำ ได้แก่ สักกายทิฏฐิ, วิจิกิจฉา, สีลัพพตปรามาส, กามราคะ และภวัชชะ (ข) อุทธรณภาคิยสังโยชน์ ๕ หรือ สังโยชน์เบื้องสูง เป็นไปอย่างละเอียด เป็นไปแม้ในภพอันสูง ได้แก่ รูปราคะ, อรูปราคะ, มานะ, อุทธัจจะ, และอวิชชา; (พจนานุกรมพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๔๓-๒๔๔).

^{๑๓๔} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๙๘๘/๔๗๐.

^{๑๓๕} ดูรายละเอียด เรื่องอานาปานสติภาวนา ในหัวข้อ ๒.๑.๔ ของบทนี้